

MISCELLANEA BIOGRAFICZNE

DOI: 10.32089/WBH.PHW.2023.4(286).0007

ORCID: 0000-0002-1023-0411

DARIUSZ ROGUT

Akademia Piotrkowska
Instytut Pamięci Narodowej

„Kontrewolucjonista i sabotażysta”. Major dr Franciszek Michał Amałowicz ps. „Tatar” – lekarz, oficer Wojska Polskiego i Armii Krajowej w obozach sowieckich

ABSTRACT

Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” (1903–1970) participated in the battles for Lviv in 1918 and then fought in the Polish-Bolshevik war of 1919–1920 and the Third Silesian Uprising. As a Doctor of Medical Science and a major in the Polish Army he saw action during the Polish campaign of 1939. During 1940 Amałowicz served in the Home Army (*Armia Krajowa*) and from 1942 he commanded the 3rd region „Dęby” of the „Obroża” District (Rembertów). From November 1944, as a victim of Soviet repression he was imprisoned in various camps in Poland and the USSR. He returned to Poland in 1954, where he was operationally investigated by the Security Service.

Niemiecka i sowiecka agresja we wrześniu 1939 r. na terytorium II Rzeczypospolitej rozpoczęła proces masowego terroru wobec Polaków i obywateli polskich. Spowodował on jednak, że do walki z okupantami stanęły tysiące Polek i Polaków. Sieć konspiracyjna objęła cały okupowany obszar II Rzeczypospolitej i nawet wykroczyła poza jej teren. Szczęólnego znaczenia nabrały wojskowe struktury Polskiego Państwa Podziemnego. Z perspektywy lat, niezmiernie trafnie charakteryzuje Armię Krajową (dalej: AK) i jej znaczenia dla Polaków jeden z jej byłych żołnierzy:

„Historia Armii Krajowej – to wyjątkowo tragiczny rozdział dziejów polskiej walki o niepodległość. Organizacja Armii Krajowej, stworzona w najcięższym na przestrzeni tysiąclecia okresie naszego istnienia

narodowego, rozwijająca się w ciągu pięciu lat niebywałego terroru, objęła swoim zasięgiem całe prawie społeczeństwo, tworząc największą znaną w dziejach ludzkości organizację konspiracyjną. Nie zdołały jej złamać bezprzykładnie brutalne i bezwzględne metody niemieckie, wyrzynanie w pień całych wsi, pustoszenie połaci kraju, masowe łapanki, rozstrzeliwania na ulicach miast, deportowanie setkami tysięcy do obozów śmierci. Masowe okrucieństwa nie tylko nie złamały siły AK, ale wręcz przeciwnie, w miarę ich nasilania, krzepły szeregi, coraz bardziej masowy był udział ludności, aż wreszcie [...] – mężczyzna zdolny do noszenia broni, a nie należący do organizacji konspiracyjnej stał się rzadkim wyjątkiem i parszywą owcą. [...] Walkę prowadził cały Naród”¹.

Z przyczyn wyłącznie politycznych władze Związku Sowieckiego nie były zainteresowane żadną współpracą z AK i przedstawicielami legalnych władz polskich. I właśnie z tego powodu dla Sowietów, wkraczających z początkiem 1944 r. na terytorium II Rzeczypospolitej, AK stawała się fundamentalnym zagrożeniem. Dla narzucanej Polakom dyktatury komunistycznej stanowiła realne oraz moralne niebezpieczeństwo. Z tego powodu wszelkimi sposobami podjęto działania wyeliminowania jej z polskiego społeczeństwa. Sowieccy kolaboranci spod znaku Polskiej Partii Robotniczej (dalej: PPR) i marionetkowego *quasi*-rządu – kolaboracyjnego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN), nie mając najmniejszych szans na legalne objęcie władzy, polegali jedynie na wsparciu swojego wschodniego protektora. Już 1 sierpnia 1944 r. sowiecki dyktator Józef Stalin wydał dyrektywę nr 220169 do dowódców frontów, naczelnego dowódcy Wojska Polskiego i dowódcy 1 Armii Polskiej, na podstawie której likwidowano i rozbrajano struktury AK „mające w swoim składzie niemieckich szpiegów” (*sic!*). Oficerów należało internować, a podoficerów i szeregowych żołnierzy kierować do samodzielnych zapasowych batalionów 1 Armii Wojska Polskiego². Nastąpiła operacja „oczyszczania” Polski z „wrogich elementów” i jego wywózka w głąb Związku Sowieckiego do obozów podległych Ludowemu Komisariatowi Spraw Wewnętrznych (ros. *Народный комиссариат внутренних дел*, dalej: NKWD). Oddziały Armii Czerwonej (dalej: ACz), trzy dywizje wojsk wewnętrznych NKWD, grupy operacyjne NKWD i kontrwywiadu wojskowego „Smiersz” (ros. *Главное управление контрразведки «СМЕРШ»*, dalej: „Smiersz”) NKWD oraz

¹ Władysław Siła-Nowicki, „Wspomnienia i dokumenty”, red. Maria Nowicka-Marusczyk, t. 1 (Wrocław: Zarząd Główny Stowarzyszenia Społeczno-Kombatanckiego „Wolność i Niezawisłość”, 2002), 196.

² *Русский архив. Великая Отечественная*, t. 14 (3–1), СССР и Польша, 1944–1945. *К истории военного союза. Документы. и материалы*, red. Сергей Лавренов et al. (Moskwa: Terra, 1994), 335–336.

komunistycznego aparatu represji: Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej: UBP) i Milicji Obywatelskiej (dalej: MO) dokonywały masowych aresztowań osób związanych bądź podejrzanych o przynależność do polskiej konspiracji niepodległościowej. Działalność NKWD rozpoczęła *de facto* okres okupacji sowieckiej na ziemiach polskich³.

Według szacunkowych danych proces represji sowieckich od stycznia 1944 r. do końca lat czterdziestych objął na terenach II Rzeczypospolitej ok. 80–95 tys. Polaków (nie wliczając obywateli polskich innych narodowości)⁴. Dziesiątki tysięcy Polaków i obywateli polskich, jako internowanych, wywieziono w latach 1944–1945 do obozów dla jeńców wojennych i internowanych podporządkowanych Głównemu Zarządowi do spraw Jeńców Wojennych i Internowanych (ros. *Главное управление по делам военнопленных и интернированных*, dalej: GUPWI) NKWD ZSRS, do obozów kontrolno-filtracyjnych (ros. *контрольно-фильтрационные лагеря*, dalej: PFL) podporządkowanych samodzielnemu Wydziałowi Obozów Kontrolno-Filtracyjnych NKWD⁵ oraz do koncentracyjnych obozów pracy (poprawczych obozów pracy, wg sowieckiej nomenklatury *исправительно-трудовые лагеря*, dalej: ITŁ) Głównego Zarządu Poprawczych Obozów Pracy (ros. *Главное управление исправительно-трудовых лагерей*, dalej: GUŁag) NKWD.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie fragmentu życiorysu dr. Franciszka Michała Amałowicza – lekarza, oficera Wojska Polskiego i AK w obozach NKWD Ministerstwa Spraw Wewnętrznych ZSRS (ros. *Министерство внутренних дел*, dalej: MWD) na terenie okupowanej Polski i w Związku Sowieckim w latach 1944–1954 (nad jego biografią wciąż trwa praca).

Likwidacja oddziałów AK rozpoczęła się na Kresach Wschodnich od połowy lata 1944 r. Ponad 4,4 tys. żołnierzy AK spod Wilna wywieziono na początku sierpnia 1944 r. do Kaługi (na południowy zachód od Moskwy) i przymusowo wcielono, jako obywateli sowieckich, do 361 Zapasowego Pułku Piechoty ACz, a następnie utworzono z nich bataliony robocze 31 Zapasowej Dywizji Piechoty ACz i skierowano do wycięcia podmoskiewskich lasów⁶. Fala repre-

³ Zob. Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski, „Wyzwolenie? Terror sowiecki w dokumentach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj”, w *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. Konrad Rokicki i Sławomir Stępień (Warszawa: Wyd. IPN, 2009), 401–464.

⁴ Stanisław Ciesielski, Wojciech Materski i Andrzej Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich* (Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2002), 26–30.

⁵ Zob. Dariusz Rogut, „Polacy w sowieckich obozach kontrolno-filtracyjnych (1944–1946)”, *Dzieje Najnowsze* 36, nr 4 (2004): 85–109.

⁶ Anna Dzieńkiewicz i Aleksander Gurjanow, red., *Wywiezieni do Kaługi: alfabetyczny wykaz 4936 żołnierzy Armii Krajowej oraz poborowych Polaków z Wileńszczyzny i Nowogródzkiej przymusowo wcielonych do 361 zapasowego pułku piechoty Armii Czerwonej od sierpnia 1944 do stycznia 1946*, Indeks Represjonowanych (dalej: IR), t. 19 (Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2008).

sji objęła także ziemie II Rzeczypospolitej na zachód od Bugu, w tym także ludność cywilną. Pierwszy większy (213 osób) transport z Polski wyruszył z żołnierzami AK z Lublina 23 sierpnia 1944 r. do obozu jenieckiego GUPWI NKWD nr 178 w Riazaniu, kolejne do obozów NKWD: nr 41 w Ostaszkanie⁷, nr 270 w Borowiczach⁸, nr 231 i nr 523 w Artiomowsku. Odprawiano także pojedyncze transporty do innych części Związku Sowieckiego, w tym m.in. do obozu NKWD nr 516 w Turkmenii⁹ czy obozu NKWD nr 515 w Północnoosetyjskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republice Sowieckiej¹⁰. Łącznie w pierwszych miesiącach 1945 r. w obozach dla jeńców wojennych i internowanych NKWD przebywało ponad 13 tys. Polaków, w tym niewielka grupa obywateli polskich.

Także na początku 1945 r. miała miejsce fala wywózek z Pomorza Nadwiślańskiego. Dotyczyła ona kolejnych kilku tysięcy Polaków podejrzanych o przynależność do AK oraz kilkunastu tysięcy przedwojennych obywateli polskich: Mazurów, Kaszubów, Ukraińców oraz Niemców, podejrzanych o różnorodną współpracę z okupantem (przyjęcie niemieckiego obywatelstwa, działalność agenturalną itd.). Ludzie ci trafili m.in. do PFŁ NKWD nr 283 w Stalinogorsku oraz do kilkunastu obozów jenieckich i internowanych

⁷ Rogut, „Z dziejów internowanych Polaków w Związku Sowieckim: obóz nr 41 w Ostaszkanie”, *Dzieje Najnowsze* 33, nr 2 (2001): 79–101; Dzieńkiewicz i Gurjanow, red., *Uwięzieni w Ostaszkanie i Riazaniu: alfabetyczne wykazy 4307 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1944–1947 przeszli przez obozy jenieckie nr 41 i nr 178-454 NKWD-MWD ZSRR*, IR, t. 13 (Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2003), 35–40; Aleksandra Arkusz, *Obywatele polscy w obozie NKWD-MWD ZSRR nr 178-454 w Riazaniu w latach 1944–1947* (Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010), 243–253; Rogut, „Internowani oficerowie Armii Krajowej w sowieckim obozie jenieckim nr 150 w Griazowcu w latach 1947–1948”, w *Sowiecki system obozów i więzień. Przykłady wybranych państw*, red. Jerzy Bednarek (Łódź: Wyd. IPN, 2013), 75–110.

⁸ Rogut Дариуш, „Солдаты Армии Краевой в лагерях НКВД–МВД в Боровичах и Свердловске (1944–1949): обзор источников и литературы”, *Новгородский архивный вестник* nr 4 (2004): 275–281; Rogut, „Losy żołnierzy Armii Krajowej («griazańczyków») w sowieckim obozie MWD nr 270 w Borowiczach (1947–1949)”, w *Wokół spraw trudnych, bolesnych i zapomnianych. Studia i szkice*, red. Ewa Kowalczyk et al. (Łódź: Wyd. IPN, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2014), 497–519; Rogut, *Mechanizmy sowieckich represji. Żołnierze Armii Krajowej w obozie NKWD nr 270 w Borowiczach (1944–1946) – studium przypadku* (Zelów: Marland, 2017); Rogut, „The Polish Civilians and the Soldiers of the Home Army in NKVD/MVD Camps After 1944”, w *Gulag–Gupvi. The Soviet Captivity in Europe*, red. Reka Kiss i Istvan Simon (Budapest: Committee of National Remembrance, 2017), 185–206.

⁹ Rogut, „Wrota piekieł. Żołnierze Armii Krajowej i obywatele polscy w obozie NKWD nr 516 w Krasnowodzku”, w *Sowieckie obozy dla jeńców wojennych i internowanych 1939–1956. Przykłady wybranych państw*, red. Jerzy Bednarek i Rogut (Łódź – Warszawa: IPN, 2018), 47–72.

¹⁰ Rogut, „Nieznana historia. Obóz NKWD nr 515 w Północnoosetyjskiej ASRS dla internowanych obywateli polskich (kwiecień–wrzesień 1945 r.)”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 40, nr 2 (2022): 343–368, <https://doi.org/10.48261/pis224017>.

NKWD na Uralu i Zachodniej Syberii, w obwodach: swierdłowskim, czelańskim, czałowskim i kemerowskim. Większość obozów zlokalizowano przy kopalniach węgla, a internowanych wykorzystywano do jego wydobycia¹¹.

Z początkiem lutego 1945 r. rozpoczęła się fala wywózek z Kresów Wschodnich. Aresztowanych, jedynie podejrzanych o działalność antysowiecką, wywożono wówczas do obozów kontrolno-filtracyjnych NKWD nr 240 w Donbasie, nr 283 Stalinogorsku, nr 0321 Jełszance k/Saratowa, nr 0310 w Krasnodonie, a z terenów na zachód od Bugu do PFL NKWD nr 0302 w Kizlu, do Donbasu i Stalinogorska. Łącznie w pierwszych miesiącach 1945 r. w PFL przebywało ponad 18 tys. Polaków i obywateli polskich¹².

Od marca do maja 1945 r. wywieziono ponad 46 tys. internowanych, aresztowanych i deportowanych Górnoślązaków nie tylko do obozów, lecz także do kilkudziesięciu batalionów roboczych utworzonych dla Niemców. Trudno precyzyjnie określić, ilu było w nich Polaków¹³.

Tysiące Polaków i obywateli polskich osadzono także w koncentracyjnych obozach pracy (według oficjalnej terminologii sowieckiej – poprawcze obozy pracy) GUŁag NKWD. Trafiali tam jedynie skazani (czasami osoby, wobec których toczyły się śledztwa) za rzekome przestępstwa przeciwko

¹¹ Mirosław Golon, *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947* (Toruń: Adam Marszałek, 2001), 153. Od wczesnej wiosny 1945 r. zaczęły powstawać obozy dla internowanych i zmobilizowanych Niemców (w większości z numerami od 503 do 531), a także bataliony robocze dla internowanych GUPWI NKWD. Do większości z nich trafili także Polacy i obywatele polscy; Дариуш Рогут, „Поляки и польские граждане в советских лагерях на Урале (1945–1957) – исторический очерк”, w *Актуальные вопросы изучения и преподавания истории, социально-гуманитарных дисциплин и права*, red. Вениамин Космач і Анатолий Дулов et al. (Витебск, Издательство: Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2018), 159–162; Dariusz Węgrzyn, „Dzieje obozu NKWD/MWD nr 503 Kemerowo, ze szczególnym uwzględnieniem pobytu w nim osób aresztowanych w Europie Środkowo-Wschodniej w 1945 roku”, *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* 17 (2017): 53–78, <https://doi.org/10.18778/2080-8313.18.04>; Rogut, „Żołnierze Armii Krajowej w sowieckim obozie nr 531 w Swierdłowsku (1946–1947) – zarys historii”, w *GU-ŁAG – GUPWI. Struktury – kadry – więźniowie*, red. Rogut i Wojciech Śleszyński (Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2018), 127–144.

¹² Funkcjonowanie obozów kontrolno-filtracyjnych poprzedziło istnienie specobozów (ros. *специальные лагеря*). Powstały one na mocy postanowienia Państwowego Komitetu Obrony ZSRR pod koniec grudnia 1941 r. Specobozy zostały przeznaczone dla „byłych wojskowych” ACz, którzy znaleźli się w niewoli lub okrażeniu przeciwnika, „zdrajców ojczyzny”, szpiegów i dezertów. Osoby przebywające w nich przechodziły „gospowierkę” (filtrację – kontrolę państwową); Rogut, *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „saratowskiego szlaku” (1945–1949)* (Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2003).

¹³ Węgrzyn, *Księga aresztowanych, internowanych i deportowanych z Górnego Śląska do ZSRR w 1945 roku*, t. 1–3 (Katowice–Warszawa: IPN, 2021), 11–12.

państwu sowieckiemu z artykułów jego kodeksu karnego (dalej: kk), głównie od 58-1a do 58-14 kk Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (ros. *Российская Советская Федеративная Социалистическая Республика*, dalej: RFSRS) i ich odpowiedników kk związkowych (zdrada ojczyzny, działalność kontrrewolucyjna, propaganda antysowiecka, sabotaż, dywersja). Zesłańcy trafiali do niewolniczej pracy w kopalniach węgla, rud żelaza, ołowiu czy złota na terenie całego Związku Sowieckiego. Ogółem w latach 1947–1952 liczba Polaków w obozach GUŁag wahała się w granicach od 21 do 25,4 tys.¹⁴ Jak wynika z zachowanych wspomnień, ostatnia wywózka z terenów Polski miała miejsce w maju 1949 r. z więzienia sowieckiego przy Północnej Grupie Wojsk w Legnicy i miesiąc później z Częstochowy. Pierwszy z tych transportów początkowo trafił do Brześcia nad Bugiem, a drugi do Mińska¹⁵.

Major doktor Franciszek Michał Amałowicz jako ofiara sowieckich represji początkowo znalazł się w obozie specjalnym Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (dalej: GZI WP) w Skrobowie koło Lubartowa, następnie został wywieziony do obozu jenieckiego NKWD nr 388 w Stalinogorsku (obecnie Nowomoskowsk) w obwodzie moskiewskim (obecnie twerski), wkrótce został przeniesiony do podobożu nr 32 PFŁ NKWD nr 283 w Stalinogorsku. Oskarżony na podstawie fałszywych zeznań, został później skazany i jako więzień polityczny, „szczególnie niebezpieczny przestępca”, trafił m.in. do podobożu nr 5 Obozu Specjalnego MWD nr 1 Mineralny (*Минеральный-Минлаг*) w okolicach Inty Autonomicznej Republiki Komi (poza kołem podbiegunowym), nr 6 obozu MSW nr 476 w mieście Asbiest (obwód swierdłowski). Do Polski powrócił dopiero w 1954 r. Jako potencjalny „wróg socjalistycznego państwa” pod koniec lat pięćdziesiątych oraz ponownie z początkiem 1970 r. był rozpracowywany operacyjnie przez komunistyczny aparat represji.

Franciszek Michał Amałowicz urodził się 28 września 1903 r. we Lwowie, gdzie ukończył szkołę powszechną, gimnazjum i zdał maturę. Jako 15-letni chłopiec walczył w 1918 r. w obronie swojego miasta. Służył od 3 listopada 1918 r. do 15 lutego 1919 r. w kompanii telegraficznej. Po

¹⁴ Dzienkiewicz i Gurjanow, red., *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty, cz. 2, Alfabetyczny wykaz 5690 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych po 4 stycznia 1944, więzionych w Workutłagu, Rieczłagu, Inflagu, Minłagu, Obskim ITEL i Budowie 501 oraz innych łagrach podległych Północnemu Zarządowi Budowy Kolei*, IR, t. 10 (Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2001), 24. Zob. Rogut, „Zarys historii sowieckiego obozu specjalnego nr 4 (Stieplag) w latach 1948–1954”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 16, nr 2 (2010): 273–293.

¹⁵ Jan Stanisław Smalewski, *Opowiedział mi „Maks”. Czasowo izolowany F1-233. Na podstawie fragmentów „Dziennika prywatnego” i wspomnień Antoniego Rymczy* (Warszawa: Wyd. Ars Print Production, 1995); Bogdan Borowik, *Dotyk syberyjskiej śmierci: wspomnienia z głębi tajgi* (Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004).

zwycięskiej obronie Lwowa i kilkumiesięcznej demobilizacji, od 10 lipca 1920 r. znów zgłosił się do wojska. Także na ochotnika wstąpił do 240 Pułku Piechoty (dalej: pp) Małopolskich Oddziałów Armii Ochotniczej (dalej: MOAO) utworzonych do obrony Lwowa przed ofensywą oddziałów sowieckich 1 Armii Konnej. Amałowicz prawdopodobnie początkowo został skierowany do II, a następnie III batalionu piechoty mjr. Zdzisława Tatara-Trzeźniowskiego¹⁶. W trzybatalionowym pułku znalazło się ok. 2,5 tys. ochotników, w większości młodych lwowian ze wszystkich warstw społecznych (młodzież szkolna i studencka, harcerze, robotnicy).

Od połowy sierpnia 240 pp został skierowany na front do walki z bolszewicką kawalerią Siemiona Budionnego i podporządkowano go taktycznie 6 Dywizji Piechoty (dalej: DP). Amałowicz w szeregach III batalionu przeszedł szlak bojowy, biorąc udział w ciężkich walkach w okolicach Lwowa, m.in. pod Streptowem, Laszkami Królewskimi, Glinianami, Bortkowem, Kozłowem, Krasnem i Buskiem. Służył w nim do 18 września 1920 r., do momentu jego rozwiązania. Kilka miesięcy później, od 21 maja do 18 sierpnia 1921 r., także jako ochotnik brał udział w III powstaniu śląskim w szeregach 1 Pułku Strzelców Górnośląskich. Został zwolniony po zakończeniu walk w stopniu starszego szeregowego¹⁷ i postanowił wrócić do rodzinnego Lwowa. Ukończył gimnazjum i zdał maturę 4 czerwca 1923 r. W tym samym roku rozpoczął studia medyczne w Wojskowej Szkole Sanitarnej w Warszawie, będąc jednocześnie studentem Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie Warszawskim. Amałowicz ukończył kurs Szkoły Oficerskiej w stopniu podporucznika, zdając ostatni egzamin do dyplomu doktora wszech nauk lekarskich 3 lipca 1929 r. Rok później ukończył także roczny kurs w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego. Pracował do 1934 r. w Centrum Wyształenia Sanitarnego (dalej: CWSan) – ośrodku szkolenia służby zdrowia WP w Warszawie – jako lekarz instruktor, awansując z dniem 1 stycznia do stopnia kapitana. Gdy pracował w CWSan, zaszły zmiany w jego życiu osobistym. Stateczny kawaler poślubił 1 lutego 1931 r. Marię z domu Faff (nauczycielkę), z którą miał dwóch synów: Lecha urodzonego w 1932 r. oraz dwa lata później Bogdana. Utrzymywał rodzinę z pensji oficerskiej, nie prowadząc praktyki lekarskiej. Ostatnie tygodnie 1934 r. spowodowały kolejne zmiany, ale tym razem w jego życiu zawodowym, gdyż jako oficer WP

¹⁶ Jerzy Pogonowski, *Bój o Lwów* (Gdańsk: Lotos, 1921), 6.

¹⁷ W II Rzeczypospolitej za odwagę i poświęcenie podczas walk otrzymał odznaczenia i odznaki pamiątkowe: „Orląt”, „240 Pułku Piechoty”, „Krzyż MOAO”, „Krzyż Obrony Lwowa”, Krzyż na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi, Medal 3 Maja (za wybitne rezultaty osiągnięte w pracy i sukcesy sportowe), Medal Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, Medal Pamiątkowy za Wojnę 1918–1921 oraz Medal za Długoletnią Służbę; Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego, Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych, sygn. 16.03.1933, MN, 2, 13.

został przeniesiony do jednostki wojskowej poza Warszawą. Od 22 grudnia 1934 r. do 6 maja 1937 r. pełnił służbę w 2 Pułku Artylerii Ciężkiej w Chełmie Lubelskim jako lekarz pułku. W maju 1937 r. został skierowany do Korpusu Kadetów nr 2 w Rawiczu (Okręg Korpusu nr VII w Poznaniu), gdzie pracował do 23 sierpnia 1939 r. na etacie majora jako naczelny lekarz i jednocześnie komendant Izby Chorych na prawach Garnizonowej Izby Chorych w Rawiczu. Podczas służby w Rawiczu dał się poznać nie tylko jako dobry lekarz, ale także po raz kolejny jako aktywny wychowawca i dobry organizator.

W przededniu agresji niemieckiej na Polskę został powołany 23 sierpnia 1939 r., z jednoczesnym awansem do stopnia majora, na stanowisko naczelnego lekarza 55 Poznańskiego pp dowodzonego przez płk. Władysława Wicierzyńskiego 14 DP gen. bryg. brygady Franciszka Włada w strukturze Armii „Poznań” gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby. 9 września wszedł w skład Grupy Operacyjnej pod dowództwem gen. Edmunda Stanisława Knolla-Kownackiego, która poprowadziła główne uderzenie Armii „Poznań” w wielkiej bitwie zaczepnej nad Bzurą (9–16 września) przeciwko 8 Armii niemieckiej i w walkach w rejonie Sochaczewa. W wyniku poniesionych strat wśród kadry oficerskiej Amałowicz stanął na czele jednego z batalionów i wykonując rozkaz dowódcy pułku, próbował sforsować rzekę Bzurę w kierunku Puszczy Kampinoskiej i Warszawy. Nie zdołano przełamać oporu niemieckiego i batalion znalazł się w okrążeniu. Nie bacząc na zaistniałą sytuację, a wśród żołnierzy nie było oznak kapitulacyjnych, niewielkimi oddziałami przebijano się dalej na wschód. W jednym z nich znalazł się mjr Amałowicz¹⁸. Jednak pomimo poświęcenia i determinacji 23 września pod Łomiankami koło Warszawy dostał się do niewoli niemieckiej. Przebywał w niej do 15 lipca 1940 r.¹⁹ Po zwolnieniu zamieszkał w Rembertowie przy ul. św. Stanisława Kostki nr 18 (obecnie ul. Dokerów), od marca 1941 r. początkowo pracował w szpitalu w Legionowie, a następnie w szpitalu miejskim w Rembertowie jako dyrektor i lekarz internista. Zaangażował się także w organizację szpitala zakaźnego²⁰.

¹⁸ Piotr Bauer i Bogusław Polak, *Armia Poznań w wojnie obronnej 1939* (Poznań: Wyd. Poznańskie, 1983), 58, 154.

¹⁹ W niewoli przebywał w Stalagu XXI A Schildberg (Ostrzeszów) i otrzymał nr jeniecki 1328/XXI A, zwolniony został z obozu 16 VII 1940 r. i skierowany – wg zapisu – do miejscowości Nisko, gdzie przebywała jego żona. Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene (Biuro Informacyjne Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych), sygn. 4777.

²⁰ Archiwum Instytut Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), Ministerstwo Obrony Narodowej w Warszawie (dalej: MON), sygn. 2174/643, Życiorys [Franciszka Amałowicza], Warszawa, 14 VI 1954 r., 9.

W szeregi konspiracji wstąpił już w 1940 r., przyjmując pseudonim „Kuciel”, a następnie „Tatar”. W listopadzie 1942 r. został mianowany dowódcą Rejonu III „Dęby” Obwodu VII „Obroża” Okręgu Warszawskiego AK. Wśród akcji bojowych zorganizowanych w Rembertowie przez mjr. Amałowicza znalazły się m.in.: obrona radiostacji Komendy Głównej AK przy ul. Okuniewskiej (obecnie ul. Gawędziaży) i działalność kilkuosobowych sekcji specjalnych zajmujących się sabotażem gospodarczym (niszczenie sieci przewodowej, rozsypywanie kolców na szosach), a także grup bojowych likwidujących kolaborantów i rozbrajających patrole wojskowe. Pod jego dowództwem III Rejon „Dęby” osiągnął liczebność pułku²¹. Po wkroczeniu 12 września 1944 r. do Rembertowa wojsk ACz, na rozkaz mjr. Amałowicza produkty żywnościowe zgromadzone w szpitalu dla potrzeb tego rejonu AK rozdzielano wśród ludności cywilnej. W sytuacji pojawiających się niedoborów żywności miało to ogromne znaczenie²².

Wspomnianą dyrektywę Stalina nr 220169 o likwidacji struktur AK realizowano na obszarze całej Polski, także na terenie obwodu „Obroża”. Oddziały operacyjne NKWD i wojskowego kontrwywiadu sowieckiego „Smiersz” rozpoczęły masowe aresztowania żołnierzy AK. Opierając się na donosach sieci agenturalnej oraz współpracy lokalnych komunistycznych kolaborantów, likwidowano struktury podziemia niepodległościowego. W więzieniach i aresztach powstałych pod Warszawą, m.in. w Otwocku, Legionowie, Wołominie i Pruszkowie, osadzono kadrę dowódczą AK. Po krótkich przesłuchaniach zatrzymanych wywieziono m.in. do obozów jenieckich NKWD nr 270 w Borowiczach i nr 178-454 w Riazaniu²³. Kilka miesięcy później podobny los spotkał aresztowanych żołnierzy AK skoncentrowanych w obozie NKWD nr 10 w Rembertowie²⁴.

Losy mjr. Amałowicza potoczyły się podobnie jak wielu innych oficerów AK, aczkolwiek nie został aresztowany bezpośrednio przez NKWD. Po

²¹ Jacek Zygmunt Sawicki, „Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim: dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy (Warszawa: Bellona, 2002).

²² „Zdzisław Papaj «Zenek», «Dąb»”, dostęp styczeń 12, 2023, <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/zdzislawpapaj,2914.html>.

²³ Sławomir Kalbarczyk, „Sowieckie represje wobec podziemia niepodległościowego w Warszawie i okolicach na przełomie 1944 i 1945 roku”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 2, nr 2 (2002): 139–155. Zob. Rogut, „Internowani oficerowie”, 75–110.

²⁴ Obóz funkcjonował na terenie byłego obozu niemieckiego od grudnia 1944 do lipca 1945 r. Znalazło się w nim m.in. wielu oficerów AK oraz niepodległościowych działaczy politycznych. 26 III 1945 r. odprawiono transport do obozu jenieckiego NKWD nr 231 (obwód swierdłowski). Wywózki na wschód przerwała akcja oddziału AK przeprowadzona nocą z 20 na 21 VI 1945 r., kiedy obóz został rozbitły i uwolniono z niego ponad 500 więźniów; Andrzej Chmielarz, „Obóz NKWD w Rembertowie”, w *Niepiękny wiek XX. Profesorowi Tomaszowi Szarocic w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Błażej Brzostek et al. (Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wyd. IPN, 2010), 343–362.

ujawnieniu się w Remebertowie 12 września 1944 r. wezwano go do oficera mobilizacyjnego ludowego Wojska Polskiego i jako zmobilizowanego przewieziono do obozu na Majdanku (były niemiecki obóz koncentracyjny)²⁵, gdzie znajdowało się prowizoryczne centrum uzupełnień linowych jednostek WP. Wkrótce trafił w szeregi 25 pp 10 DP 2 Armii WP, gdzie objął stanowisko dowódcy batalionu. Przebywał w nim krótko, gdyż już 9 listopada 1944 r. został zatrzymany przez funkcjonariuszy GZI WP – organu kontrwywiadu wojskowego odpowiedzialnego za masowe represje wśród żołnierzy – i wywieziony do obozu specjalnego GZI WP w Skrobowie koło Lubartowa (województwo lubelskie, pow. Lubartów).

Jego aresztowanie, jak i setek innych żołnierzy AK, miało związek z rozpoczęciem masowych represji wraz z tzw. zwrotem październikowym w strukturach polityczno-administracyjnych komunistycznej Polski. W dniach 28 września – 3 października 1944 r. w Moskwie znalazła się delegacja kolaboranckiego *quasi*-rządu w postaci PKWN. Otrzymane tam polecenia 9 października przedstawiono na posiedzeniu Biura Politycznego Komitetu Centralnego PPR. Armię Krajową określono jako głównego wroga nowego porządku, z którym należało bezwzględnie walczyć. W ślad za tym rozpoczęto nie tylko „polowanie na czarownice z AK”, lecz również oskarżano i osądzano zatrzymanych na podstawie represyjnych aktów normatywnych²⁶.

Obóz w Skrobowie powstał w listopadzie 1944 r. z inicjatywy naczelnego dowódcy Wojska Polskiego gen. broni Michała Roli-Żymierskiego. Zlokalizowany 5 km od Lubartowa teren o powierzchni 6 ha ogrodzono drutem kolczastym i otoczono wieżyczkami strażniczymi. Wewnątrz znajdowało się kilka murowanych budynków. Sowieckie dowództwo NKWD dysponowało batalionem ochronnym złożonym w części z Polaków będących obywatelami sowieckimi pochodzącymi z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej. Major Amałowicz znalazł się w liczbie ok. 500 oficerów, podoficerów i szeregowych żołnierzy, głównie AK, pochodzących praktycznie z obszaru całej Polski i przywiezionych z jednostek zapasowych WP. Trafił do grupy starszych oficerów i został ulokowany w jednej z sal wyposażonych tylko w drewniane prycze, pozbawionych sienników, koców czy choćby zagłówek. Pomimo funkcjonowania prymitywnej łaźni i systematycznej dezynfekcji odzieży bardzo szybko

²⁵ Znajdował się tam także tymczasowy obóz NKWD dla żołnierzy i oficerów AK. Trafił do niego m.in. komendant Podokręgu Wschodniego Obszaru Warszawskiego AK płk Hieronim Suszyński ps. „Szeliga” wraz z grupą oficerów. Aresztowanych przetrzymywano na III polu więziarskim Majdanka. 23 VIII 1944 r. 250 oficerów i podoficerów wywieziono do obozu dla jeńców wojennych i internowanych nr 178-454 NKWD w Riazaniu; Tadeusz Pełczyński et al., red., *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. 4, *lipiec-październik 1944* (Wrocław: ZNiO, 1991), 189, 200.

²⁶ Czesław Grzelak, Henryk Stańczyk i Stefan Zwoliński, *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943-1945* (Warszawa: Bellona, 1993), 40-41.

pojawiała się plaga wszy i pluskiew. W obozie panowały trudne warunki życia, racje żywnościowe były niewielkie, internowani – jak ich czasami określano – otrzymywali dwa razy dziennie porcję pęczaku z resztkami koziny (oczy, zęby), 300 g chleba i porcję kawy zbożowej. Sytuację nieco poprawiały paczki z prowiąntem dostarczane przez niektóre rodziny. Major Amałowicz, jako doświadczony lekarz, sprawował w obozie opiekę lekarską. Razem ze swoim młodszym kolegą ppor. Marianem Weissem (studentem medycyny)²⁷ starał się zapewnić jak najlepszą pomoc i wsparcie, ale – jak wynika z relacji – bez środków medycznych trudno było to realizować.

W obozie mjr Amałowicz przeszedł pierwsze śledztwo prowadzone przez oficerów NKWD. Zadawano mu standardowe pytania dotyczące m.in. jego życiorysu, przeszłości konspiracyjnej, kontaktów organizacyjnych i miejsc przechowywania broni. Dalsze przesłuchania zostały przerwane na skutek udanej ucieczki, jaką 27 marca 1945 r. przeprowadziło prawie 50 podoficerów i szeregowych. Amałowicz nie brał w niej udziału i prawdopodobnie nawet nie wiedział o tym, że zostanie podjęta²⁸. W konsekwencji 21 kwietnia 1945 r. transport liczący ok. 350 internowanych żołnierzy i oficerów, w tym mjr. Amałowicza, wywieziono do obozu w głąb Związku Sowieckiego. 3 maja 1945 r. dotarł do stacji Uzlłowaja pod Stalinogorskiem (obecnie Nowomoskowsk, 180 km na północny wschód od Moskwy) w obwodzie moskiewskim (obecnie twerski).

Major Amałowicz trafił początkowo do obozu jenieckiego NKWD nr 388 w Stalinogorsku, a następnie do podobozu nr 32 w miejscowości Dubowka PFŁ NKWD nr 283 „Ugolnyj”, z siedzibą zarządu w Stalinogorsku. Ogółem znalazło się w nim co najmniej 6326 Polaków i obywateli polskich podejrzanych o wszelkiego typu „działalność kontrewolucyjną” i skierowanych na tzw. ros. *государственный контроль* (kontrolę państwową /filtrację/). Polacy przebywali w kilkunastu podobozach pozostających w strukturze obozu nr 388 i PFŁ nr 283. Pracowali w kopalniach węgla wchodzących w skład kilku zjednoczeń Kombinatu „Moskwaugol” Komisariatu Ludowego Przemysłu Węglowego ZSRS oraz w fabrykach podległych m.in. Komisariatowi Ludowemu Przemysłu Chemicznego i Komisariatowi Ludowemu ds. Budownictwa ZSRS²⁹.

²⁷ Marian Allan Weiss (ur. 1921 – zm. 1981) został zwolniony z obozu pierwszym transportem 29 XII 1945 r. Weiss kontynuował karierę lekarską i został wybitnym polskim lekarzem-ortopedą, światowej sławy specjalistą w dziedzinie ortopedii, traumatologii i rehabilitacji; „Prof. dr hab med Marian A. Weiss”, dostęp listopad 23, 2023, <https://www.krasuski.com/prof.-dr-hab-med-marian-a.-weiss-.html>.

²⁸ Jerzy Ślaski, *Skrobów. Dzieje obozu NKWD dla żołnierzy AK 1944–1945* (Warszawa: Pax, 1990), 67–116.

²⁹ Zob. Rogut, „Polacy w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 NKWD–MWD w Stalinogorsku (1945–1947)”, w *Od Rosji po Bliski Wschód. Studia historyczne z XX w.*, red. Rogut (Zelów: „Atena”, 2010), 175–208.

Majora Amałowicza oraz pozostałych kilku polskich lekarzy skierowano do struktur obozowego pionu medyczno-sanitarnego. Pracował w małym ambulatorium, udzielając internowanym pomocy doraźnej. Uratował życie wielu, jednak – pomimo olbrzymiego poświęcenia – w sytuacji chronicznego braku choćby podstawowych środków medycznych nie był w stanie pomóc wszystkim potrzebującym. Chorzy, którymi opiekował się major, zapadali powszechnie m.in. na gruźlicę, zapalenie płuc i oskrzeli, grypę, anginę oraz na tzw. kurzę ślepotę (ślepotą zmierzchowa). Niektórzy chorowali także na tyfus (dur brzuszny) oraz żółtaczkę zakaźną. W warunkach długotrwałego niedożywienia i ciężkiej, wyniszczającej pracy osadzeni umierali najczęściej z powodu dystrofii (śmierć głodowa) oraz dyzenterii (krwawej biegunki – czerwonka bakteryjna, choroba zakaźna wywoływana spożywaniem zakażonego pokarmu).

Zapewne mjr. Amałowicza od śmierci uratowała nie tylko praca jako lekarza, ale także siła charakteru, którą niewątpliwie się odznaczał. Jak się jednak wkrótce okazało, jego przetrwanie w obozie i ewentualny powrót do domu nie zależały od zaangażowania w pracę czy unikania potencjalnych chorób, ale od zgoła innych czynników. Otóż mjr „Tatar” był prawdopodobnie jednym z inicjatorów buntu w podobozie nr 32 i ten fakt zaważył na jego dalszych losach. Protest miał miejsce w sierpniu 1945 r. i wybuchł z kilku przyczyn. Bez wątplenia jedną z głównych była ciągła zmiana terminów zwolnienia z obozu i powrotu do Polski. Do kolejnych należały zmniejszane systematycznie racje żywnościowe oraz ogólna frustracja osadzonych. Polacy odmówili wyjścia do pracy, a na zarządzonej zbiórce komendant obozu został zasypany pytaniami dotyczącymi przyczyn aresztowania i przebywania w obozie, statusu uwięzionych (kim byli – internowanymi, jeńcami wojennymi czy przestępcami politycznymi?) i terminu zwolnienia (osadzonych innych narodowości zwalniano, a Polaków nie). Komendant nie był w stanie odpowiedzieć na pytania żołnierzy³⁰.

Sytuacja zmieniła się dopiero po przyjeździe naczelnika zarządu obozu jenieckiego nr 388 i jednocześnie PFŁ nr 283, płk. bezpieczeństwa państwowego NKWD Aliksieja Bojeczyna, który oświadczył, że jeśli Polacy podejmą pracę, to w ciągu najbliższych dwóch tygodni rozpocznie się powrót do domów. Ręczył za to „oficerskim słowem honoru”. Faktycznie, dość szybko przyjechała z Moskwy komisja, która po krótkich przesłuchaniach rozpoczęła proces zwolnień³¹. Nie objął on mjr. Amałowicza, gdyż równocześnie trwało intensywne śledztwo w celu wykrycia inicjatorów buntu. Jak

³⁰ Ibid., 200.

³¹ W początkach września wyruszyło do Polski 125 żołnierzy z grupy „skrobowskiej”; Ślaski, *Skrobów*, 154; Tadeusz Kowalski, *Z 2 Armii WP do sowieckich łagrów: wspomnienia 1944–1947* (Lubin: Oficyna Wydawnicza „Czas”, 1992), 77–78.

w każdym obozie, w Stalinogorsku za inwigilację i rozpracowanie więźniów odpowiadał Wydział Operacyjno-Czekistowski NKWD. Przesłuchania odbywały się zarówno podczas całego okresu pobytu, jak i po rozpoczęciu zwolnień z obozu. Do wnikliwej kontroli więźniów służyła także sieć agencuralno-konfidencyjna, która informowała o ich nastrojach, planowanych ucieczkach, treściach prowadzonych rozmów, poglądach politycznych, przeszłości konspiracyjnej itp. Z braku dostępu do teczek śledczych zgromadzonych w archiwach postsowieckich trudno jest precyzyjnie odtworzyć proces rozpracowania akowców i członków „grupy kontrrewolucyjnej”, w której znalazł się Amałowicz. Faktem jest, iż na podstawie donosów agencuralnych wyselekcjonowano ogółem 32 Polaków i obywateli polskich, w tym mjr. „Tatara”. Dokonali tego funkcjonariusze kontrwywiadu wojskowego „Smiersz” moskiewskiego obwodowego Zarządu Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego (ros. *Министерство государственной безопасности*, dalej: MGB) na podstawie decyzji wydanej w połowie kwietnia 1946 r. przez naczelnika tego zarządu, ppłk. Romanowa³².

Podczas indagacji zadawano wiele pytań osobistych, m.in. o rodzinę pozostawioną w Polsce i adres jej zamieszkania, nazwę stacji kolejowej, do której powinni dojechać itd. Ostatecznie podczas przesłuchań przekonano 17 oficerów, że zostaną zwolnieni i odesłani do Polski. Na dzień przed opuszczeniem obozu otrzymali kilkudniowy suchy prowiant wraz z amerykańskimi papierosami marki Camel, konserwami mięsnymi, a nawet biskoptami. Wymieniono im zniszczoną odzież i obuwie na rzeczy lepszej jakości, starą bieliznę – na nową i czystą. Pozwolono też zabrać rzeczy osobiste, zaś koledzy pozostający w obozie przekazali nawet listy do rodzin w Polsce z prośbą o powiadomienie ich najbliższych o miejscu ich pobytu. Wczesnym rankiem 16 maja 1946 r. „Tatar” wraz z szesnastoma oficerami AK wyjechał ze Stalinogorska do Moskwy, rzekomo do ambasady polskiej w celu podpisania dokumentów repatriacyjnych. Grupa podróżowała kilkoma samochodami. W czarnej, luksusowej limuzynie ZiS-101 Amałowicz jechał razem z kpt. Stanisławem Mościckim i mjr. Kazimierzem Kaweckim. Po bardzo przyzwoitym obiedzie w restauracji w Tule konwój ruszył bezpośrednio do stolicy, dokąd dotarł wieczorem. Jednak nie dojechali do polskiej placówki dyplomatycznej. Żaden z oficerów jeszcze nie przeczuwał, że zostanie wkrótce oskarżony i skazany³³. Major Amałowicz wraz z towarzyszami trafił do owianego ponurą sławą, jednego z najcięższych więzień sowieckich, na Butyrki. Poddano go ścisłej rewizji osobistej, konfiskując cały dobytek, skierowano do łaźni i osadzono w wieloosobowej i wielonarodowościowej celi. Jak wynika ze wspomnień, polską grupę rozdzielono i pojedynczo osadzono wśród więźniów politycznych i jeńców wojennych (Niemców, Austriaków,

³² Imienia nie ustalono.

³³ Stanisław Mościcki, „Wspomnienia”, cz. 1 D, 211–214, (mps, kopia w zbiorach Autora).

Japończyków), wobec których toczyły się śledztwa. W niezmiernie trudnych warunkach bytowych, w przepelnionej celi, otrzymywał dwa razy dziennie po 400 g niskiej jakości chleba, porcję śmierdzącej „zupy” i kubek gorącej wody (*кунямок*). Amałowicz przeszedł ciężkie, kilkumiesięczne śledztwo, charakteryzujące się wielogodzinnymi nocnymi przesłuchaniami oraz przemocą psychiczną (m.in. groźby pozbawienia życia)³⁴.

Wyniszczony fizycznie i psychicznie, mjr Amałowicz dotrwał do zaocznego procesu, który odbył się 4 grudnia 1946 r. Wyrokiem Kolegium Specjalnego (ros. *Особое совещание*, dalej: OSO) MWD ZSRS Polaków skazano z artykułu 58 §4 i §11 sowieckiego kodeksu karnego RSFRR na kilkuletnie kary pozbawienia wolności. Otrzymali różnicowane wyroki. Z artykułu 58 §4 cz. 2 na trzy lata osadzenia w koncentracyjnych obozach pracy skazano: mjr. Euzebiusza Jaremę ps. „Karol” (komendanta V Obwodu Warszawa-Praga), ppor. Stefana Pałeckiego, rtm. Mariana Sałacińskiego oraz ppłk. Tadeusza Stawickiego. Pozostali otrzymali wyroki z artykułu 58 §4 i §11. Wyrok pięciu lat pozbawienia wolności otrzymali: mjr Edward Fiett (dowódca batalionu 9 pp Legionów WP), por. Józef Jakubowicz, por. Seweryn Janisz, kpt. Kazimierz Wołoszczuk (oficer żandarmerii), mjr Kazimierz Kawecki ps. „Leliwa” – oficer kontrwywiadu Okręgu Lublin AK. Na siedem lat skazano właśnie mjr. Franciszka Amałowicza i mjr. Jana Kochańskiego, a na osiem lat: ppor. Zygmunta Krasuckiego ps. „Nałęcz”, kpt. Stanisława Mościckiego ps. „Ślepowron” (bratanka prezydenta II Rzeczypospolitej), por. Bogdana Piotrowskiego, por. Franciszka Neciuca-Szczerbińskiego ps. „Orkan” (dowódcę oddziału partyzanckiego na Rzeszowszczyźnie), kpt. Józefa Szubartowskiego (zastępcę inspektora AK na Lubelszczyźnie) oraz por. Józefa Zawistowskiego-Niderhaus a ps. „Zawisza”³⁵.

W śledztwie prowadzonym w Stalinogorsku jako „świadków” wykorzystano kilkudziesięciu obozowych konfidentów, a podczas samego „procesu” w Moskwie – bezpośrednio trzech „świadków” oskarżenia, oficerów WP, którzy złożyli fałszywe zeznania oparte na plotkach, konfabulacjach i manipulacjach faktami. Potwierdzili je w konfrontacjach z podejrzanymi. Nie można wykluczyć, iż za wykonane zadania odesłano ich do Polski już we wrześniu 1946 r.³⁶

³⁴ Kowalski, „Proces Mościckiego i innych”, *Odrodzenie*, listopad 17, 1988, 46; Zbigniew Szczerbiński, „Droga do Uchty”, w *Tak było... Sybiracy* (Kraków: Związek Sybiraków Oddział w Krakowie, 1995), 141–142.

³⁵ Dzieńkiewicz i Gurjanow, red., *Uwięzieni w Stalinogorsku. Alfabetyczne wykazy 6326 Polaków i obywateli polskich więzionych w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 i obozie jenieckim nr 388 NKWD-MWD ZSRR w Stalinogorsku w latach 1944–1950*, IR, t. 7 (Warszawa: Ośrodek „Karta”, 1999), 178–230.

³⁶ Losy dwóch oskarżonych i skazanych ułożyły się tragicznie. W kolejnych obozach zmarli mjr Kochański i por. Janisz; Jerzy R. Krzyżanowski, „Niezlomny major Kawecki (W 60-lecie sowieckiej niewoli)”, *Zeszyty Historyczne* (Paryż) z. 150 (2004): 232–233.

Major Amałowicz został oskarżony o „agitację w armii polskiej do dezercji, o prowadzenie wśród internowanych agitacji profaszystowskiej, organizację sabotażu przedsięwzięć dowództwa obozu internowanych i organizację ucieczek z obozu”³⁷. Nie ma możliwości zapoznania się z dokumentacją źródłową dotycząca procesu, trzeba zatem opierać się na szczątkowych relacjach i domniemaniach. Nawet jeśli część zarzutów mogła być prawdziwa, jak np. oskarżenie o organizację ucieczek, to bez wątpienia inne należały do fałszywych, a część była wręcz kuriozalna. Jak oficera AK, walczącego przez kilka lat z okupantem niemieckim, można było oskarżać o „agitację profaszystowską”? Nie trudno sobie wyobrazić, jak mógł się czuć dotknięty, gdy słyszał takie bezpodstawne zarzuty. W moim przekonaniu tych propagandowych oskarżeń użyto tylko w sfińgowanym procesie politycznym, w ramach którego prawda ani dowody nie były istotne. Oczywiście, nie można wykluczyć, iż Amałowicz jako lekarz mógł w rozmowie z internowanymi odnosić się do ich pracy i sugerować, aby oszczędzali się i dbali o swoje zdrowie. Aby uważali w czasie pracy – w kopalni wydobywano węgiel ręcznie – i przestrzegali zasad bezpieczeństwa. Z pewnością mógł też negatywnie oceniać warunki bytowo-sanitarne w obozie, wygórowane normy pracy, które przy niskich racjach żywnościowych prowadziły do wycieńczenia i śmierci. Mógł w rozmowach negatywnie oceniać ustrój sowiecki, krytykować bezpodstawne i niesprawiedliwe represje NKWD wobec Polaków i ich przetrzymywanie w obozach. Przypuszczalnie właśnie takie opinie wykorzystano do oskarżenia o „sabotowanie decyzji władz obozowych” i uznano za „wiarygodną” podstawę do jego osądzenia. Amałowicz został skazany, jak wspomniano, na siedem lat pozbawienia wolności (licząc od 17 maja 1946 r.) na podstawie osławionego w sprawach więźniów politycznych artykułu 58 kk RFSRS i dwóch jego paragrafów: §4 („wspomaganie międzynarodowej burżuazji w prowadzeniu wrogiej działalności przeciw ZSRS” – tłum. D.R.) oraz §11 („kontrrewolucyjna działalność organizacyjna” – tłum. D.R.). Po ogłoszeniu wyroku w więzieniu pobrano mu odciski palców i sfo- tografowano go³⁸.

W styczniu 1947 r. Amałowicz razem z Mościckim, Kaweckim, Szubartowskim i Zawistowskim-Niderhausem został skierowany do dalszego transportu. Początkowo grupa trafiła do więzienia przesyłowego, z którego po pewnym czasie w bydłocych wagonach przewieziono ją dużym transportem do kolejnego więzienia przesyłowego w mieście Gorki. W czasie drogi Polacy otrzymywali niewielkie porcje chleba, po trzy kostki cukru, raz

³⁷ Российский государственный военный архив (Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe, dalej: RGWA), фонд (dalej: f.) 460/p, Zespół teczek personalnych jeńców wojennych, dzieło (dalej: d.) 186 9154, Teczka personalna Franciszka Amałowicza.

³⁸ Ibid.

dziennie „zupę” z zepsutej kapusty z solonymi, małymi rybkami (*камса*). Ta słona zupa, którą nawet wygłodzonym więźniom trudno było zjeść, powodowała olbrzymie pragnienie, doprowadzając niektórych wręcz do obłądki psychicznej: „ludzie dostawali szału, amoku, widziałem ludzi, którzy mieli straszliwie pokancerowane głowy, chcąc przebić się przez kraty na zewnątrz, żeby dostać odrobinę wody”³⁹.

W więzieniu w Gorkach major pełnił funkcję tymczasowego lekarza (odebrał nawet szczęśliwie jeden skomplikowany poród). Po ponad dwóch tygodniach wagonem towarowym przewieziono go do miejsca docelowego – Kirowa (ponad 900 km na północny wschód od Moskwy). W miejscowym więzieniu przesyłowym, wychudzony i osłabiony, Amałowicz zachorował na różę – zakaźną chorobę skóry. Trafił do szpitala, a po wyzdrowieniu – do jednego z podobozów Wiatskiego ITŁ. Warto dodać, iż „Wiatłag” stanowił jeden z większych zarządów obozów pracy (obozów koncentracyjnych) podległych GUŁag. Zlokalizowano go ok. 380 km od Kirowa, w składzie miał do 20 obozów oraz kilkadziesiąt punktów obozowych. Polacy zapisali już swoją tragiczną kartę w dziejach obozu, osadzono tam już bowiem kilkuset Polaków i obywateli polskich z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, skazanych w latach 1939–1940 przez okupacyjne władze sowieckie⁴⁰. Przebywali tam również Łotysze i inne grupy narodowościowe. Więźniowie zajmowali się głównie wyrębem lasów i pracami budowlanymi⁴¹.

Major w „Wiatłagu”, gdzie pracował w centralnym szpitalu obozowym, przebywał na pewno do czerwca 1948 r. Następnie w związku ze zmianami organizacyjnymi w GUŁag został przeniesiony do kolejnego miejsca. Trafił, jak tysiące innych więźniów politycznych, ze „zwykłego” obozu koncentracyjnego do obozu specjalnego MWD dla „szczególnie niebezpiecznych

³⁹ Mościcki, „Wspomnienia”, cz. 1 B, 7 (mps w zbiorach Autora).

⁴⁰ W „Wiatłagu” osadzono m.in. Stanisława Cywińskiego – historyka literatury, doktora filozofii, docenta Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; Stanisława Tadeusza Skrzypka – dr. prawa, asystenta Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, późniejszego oficera Armii Polskiej w ZSRS i 2 Korpusu Polskiego, działacza polonijnego; Kalbarczyk, *Polscy pracownicy nauki: ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej: zamordowani, więzieni, deportowani* (Warszawa: Neriton, 2001), 163–164. Zob. Виктор Бердинских, *История одного лагеря (Вятлаг)* (Moskwa: Аграф, 2001).

⁴¹ W obozie zmarł m.in. premier rządu Estonii Kārlis Ēnpalu. Jedną z większych grup narodowościowych w obozie stanowili deportowani w czerwcu 1941 r. Łotysze. Prawie 3,3 tys. trafiło do podobozów nr 7 i 11. Z powodu wyniszczającej pracy, niskich norm żywieniowych i niezmiernie wówczas srogiej zimy (temperatury dochodziły do -50°C) szybko zapadali na zdrowiu i umierali z głodu. Ogółem w latach 1938–1956 zmarło w nim aż 2627 Łotyszy, tj. 39% osadzonego kontyngentu, w tym wielu przedstawicieli elity intelektualnej (nauczyciele akademicy, posłowie, ministrowie, oficerowie, dyplomaci, urzędnicy); Heinrihs Strods i Vladimirs Veremjevs, *Latvijas pilsoņu martiroloģijs Vjatlajā. 1938–1956 (2567 Vjatlaga mocekļu īsbiogrāfijas)* (Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2006), 7, 45–46.

przestępców państwowych”⁴². „Tatar” znalazł się w tej grupie na podstawie decyzji komisji w Kirowie w składzie: zastępca naczelnika Zarządu MWD płk Sasiedkin, zastępca naczelnika Zarządu MGB ppłk Korszunow oraz zastępca prokuratora obwodu kirowskiego radca prawny Komarow⁴³. Zapoznawszy się z dokumentacją śledczą i procesową, komisja „ustaliła”, że „Tatar”, przebywając w PFŁ nr 283 w Stalinogorsku, jest faktycznie „prowodyrem dezercji, organizatorem sabotażu i ucieczek z obozu”. Z tego powodu jako „nacionalistę i członka grupy antysowieckiej” skierowała go do obozu specjalnego⁴⁴.

W ten sposób mjr Amałowicz znalazł się w podobozie nr 5 Obozu Specjalnego MWD nr 1 Mineralny (*Минеральный-Минлаг*) w okolicach Inty w Autonomicznej Republice Komi (za kołem podbiegunowym). W obszarze Workuckiego i Intyjskiego Zagłębia Węgla Kamiennego (rejon Workuty) funkcjonowały wówczas trzy obozy koncentracyjne i dwa obozy specjalne: Minlag i Rieczlag. W system Minlagu wchodziło kilka podobozów wraz z kilkunastoma punktami obozowymi oraz gospodarstwami pomocniczymi. W 1949 r. przebywało w nim nieco ponad 24 tys., a rok później ponad 28 tys. więźniów, w tej liczbie prawie 700 Polek i Polaków, w większości obywateli sowieckich, ale także kilkudziesięciu obywateli polskich. Obóz powstał na bazie infrastruktury Intyjskiego ITŁ. Do 1954 r. funkcjonował jako obóz specjalny, a następnie został ponownie przekształcony w koncentracyjny. Więźniów wykorzystywano do niewolniczej pracy w kopalniach węgla i rudy żelaza, przy robotach drogowych, budowlanych, ziemnych, leśnych i rolnych⁴⁵.

Obóz nr 1, podobnie jak pozostałe obozy specjalne, był przeznaczony dla „szczególnie niebezpiecznych przestępców politycznych”. Wprowadzono w nich surowy reżim wobec skazanych, bez możliwości skrócenia wyroku ani wcześniejszego zwolnienia. Więźniów wykorzystywano tylko do szczególnie ciężkich prac fizycznych w kopalniach węgla i przy budowie linii kolejowych. Specyfiką nowych miejsc osadzenia był fakt, iż każdy więzień polityczny otrzymywał numer obozowy. Musiał go nosić – złamanie tej zasady karano karcerem – na wierzchniej odzieży (spodniach, kurtce, czapce).

⁴² W lutym 1948 r. utworzono sieć więzień i obozów specjalnych (*Специальные лагеря*). Szerzej zob. m.in.: Rogut, „Zarys”, 273–293; Dzienkiewicz i Gurjanow, red., *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty*, 2:24.

⁴³ Imion nie ustalono.

⁴⁴ RGWA, f. 460/p, d. 186 9154 Teczka personalna Franciszka Amałowicza.

⁴⁵ Николай Упадышев, „ГУЛАГ на Европейском Севере России: генезис, функционирование, распад: 1929–1960 гг., диссертация” (dysertacja doktorska, Архангельск, 2007), 221–222, 284; Dzienkiewicz i Gurjanow, red., *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty*, 2:24, 37; Nikita Ochotin i Aleksander Rogiński, red., *Łagry. Przewodnik encyklopedyczny* (Warszawa: „Karta”, 1998), 397–398.

Zawsze wyraźnie namalowany białą farbą, na doszytych łątach materiałowych, służył także do komunikowania się z innymi. Nie obowiązywały nazwiska, ale wyłącznie przypisane numery. W pomieszczeniach mieszkalnych (barakach, ziemiankach) wprowadzono rygor podobny do więziennego, m.in. kraty w oknach, zamykanie baraków na noc itp. Powierzchnia na jednego osadzonego wynosiła do 1,5 m². Poza godzinami pracy więźniowie nie mieli prawa przebywać w innym baraku. Straż obozowa rewidowała każdego przy wyjściu i po powrocie ze strefy produkcyjnej. Raz w tygodniu przeprowadzana była ścisła rewizja w barakach mieszkalnych oraz rewizja osobista. Obowiązywał dziesięciogodzinny dzień pracy i cztery dni wolne w miesiącu (dodatkowo w święta państwowe). Za łamanie regulaminu obozowego i dyscypliny pracy obowiązywały surowe kary. Reżim obozowy ograniczał także prawo do korespondencji obywatelom polskim i całkowicie zakazywał im wysyłania listów do Polski⁴⁶.

Amałowicz znalazł się w podobozie nr 5, który zlokalizowano w odległości 6 km od zarządu obozu w Incie i ok. 11 km od stacji kolejowej. Liczył ok. 2 tys. więźniów z wydzieloną częścią dla więźniarek. Stanowił miejsce kwarantanny dla transportów przesyłowych. Więźniów stacjonarnych, wśród których duży odsetek stanowili Ukraińcy i Rosjanie, wykorzystywano do prac przy remontach dróg oraz robotach wewnątrzobozowych. Znajdował się w nim szpital-ambulatorium, w którym pracował mjr Amałowicz. Podobnie jak w poprzednich miejscach osadzenia zajmował się chorymi więźniami, którzy często zapadali na różne choroby górnych dróg oddechowych (grype, zapalenia płuc i oskrzeli) oraz nabawiali się urazów zewnętrznych (złamania górnych i dolnych kończyn). Panujące mroźne i długie zimy, z temperaturami spadającymi nawet do -50°C, powodowały także częste przypadki odmrożeń różnych części ciała. Z kolei przy temperaturach od -20 do -25°C pojawiała się tzw. *nypza*, niezwykle silna zamieć śnieżna, która paraliżowała więźniów, mroząc ich do szpiku kości. Jak wspominał jeden z nich: „pędzi z szybkością 100–200 km na godzinę huragan, niosący ze sobą olbrzymią masę skłębionego śniegu, wysokości której zmierzyć nie sposób. Żywiół to straszny, niszczący i śmiertelnie niebezpieczny. [...] Drogi zasypane są śniegiem, a po barakach widać tylko kominy”⁴⁷.

⁴⁶ Maria Wierzbicka, *Lwów – Ural – Komi. Więzienie, łagry, zesłanie* (Wrocław: Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” – Zarząd Główny, 1993), 140; Bolesław Rutkowski, *Okruchy wspomnień z wileńskiego Ruchu Oporu oraz zesłania na „nieludzką ziemię”* (Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 1998), 137; Tadeusz Pietkiewicz, *Ju-651. Więzień łagrów Workuty* (Lublin: Norbertinum, 2010), 51; Fundacja Ośrodka Karta (dalej: FOK), Archiwum Wschodnie (dalej: AW), sygn. ZS 156, Piotr Perwejnis, Wspomnienie Sybiraka 1944–1955, 6–7.

⁴⁷ Paweł Świątlikowski, *Gulag–Workuta. Raport oficera Armii Krajowej* (Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1999), 113.

Praca w szpitalu wiązała się z dużą odpowiedzialnością, ponieważ z jednej strony wymagała stawiania dobrych diagnoz lekarskich dla ratowania życia i zdrowia chorych więźniów, z drugiej jednak – mogła narazić na negatywne konsekwencje ze strony władz obozowych. Następowaly one na przykład wtedy, gdy lekarz ich zdaniem wystawiał za dużo zwolnień od pracy (nawet uzasadnionych) lub gdy nie rozpoznął częstych przypadków pozorowania chorób. Karą było nie tylko osadzenie w karczerze, ale także skierowanie na stałe do brygady roboczej. Jak każdy obozowy lekarz, Amałowicz również musiał zmierzyć się z powszechnym zjawiskiem symulacji. Praktycznie wszyscy więźniowie wszelkimi sposobami próbowali dostać się do medycznego „raju” – prowokowaniem objawów choroby lub samookaleczeniem. Pobyt w jednostce medycznej był pożądanym z wielu powodów: dawał wytchnienie od pracy i zapewniał stosunkowo dobre warunki bytowe (czyste sale), a przede wszystkim różnicowane składnikowo wyższe racje żywnościowe (chorobowe) w postaci m.in. chleba, cukru, zup czy drugiego dania⁴⁸. Podejmowanie trafnych decyzji lekarskich nie należało zatem do zadań prostych.

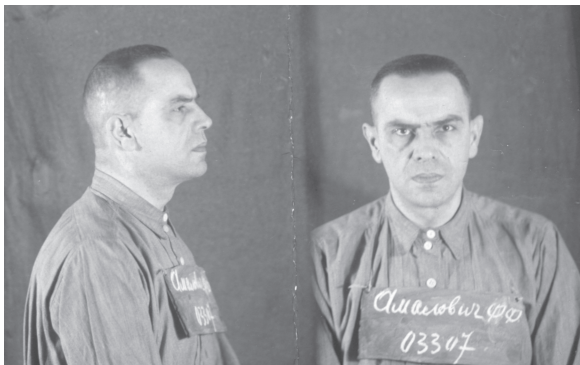
Po pewnym czasie mjr Amałowicz został przeniesiony do pracy w szpitalu w samej Incie. Znalazł się w międzynarodowej, kilkudziesięcioosobowej grupie lekarzy-więźniów, w której większość stanowili Rosjanie i Rosjanki, ale także kilku Niemców, Rumun, Bułgar, Gruzin oraz dwóch Polaków: dr Piotr Trembowicz z Lidy i laborant Kazimierz Sobolewski ps. „Norbert” ze Lwowa. Lekarze reprezentowali szeroki wachlarz specjalizacji, ale głównie byli chirurgami, pulmonologami, urologami i internistami. W zespole pracował także okulista, ginekolog, wenerolog, psychiatra oraz laryngolog⁴⁹. Pomimo pewnej poprawy warunków szpitalnych i zasobów środków technicznych oraz medycznych pomoc dla wielu chorych była wciąż ograniczona i niewystarczająca. Doświadczony zespół więźniów-lekarzy, który wspólnie z Amałowiczem podejmował proces leczenia, uratował życie wielu hospitalizowanym. Jednak nie było możliwości przeprowadzania skomplikowanych operacji medycznych.

W 1950 r. decyzją władz obozowych mjr „Tatar” został skierowany do kolejnego miejsca osadzenia. 10 listopada tr. trafił do podoboju nr 2 obozu jenieckiego nr 362 w Stalingradzie. Był to tzw. obóz reżimowy przeznaczony dla specjalnej kategorii jeńców, m.in. wielokrotnych uciekinierów, a później także przestępców wojennych („aktywnych faszystów spośród pracowników wywiadu, kontrwywiadu i karnych oddziałów okupacyjnych”). Kontyngent osadzonych składał się z Niemców, Austriaków, Węgrów i Rumunów,

⁴⁸ Цви-Гирш (Григорій) Прейгерзон, *Дневник воспоминаний бывшего лагерника 1949–1955*, tłum. И. Минц (Moskwa – Ierusalim: Возвращение, Moskwa: Филобиблон, 2005), 129–130.

⁴⁹ Kazimierz Sobolewski, *Moja droga do Polski* (Sandomierz: Wyd. Armoryka, 2011), 149–150.

których wykorzystywano do odbudowy miejskiej i przemysłowej infrastruktury miasta⁵⁰.

Fot. 1. Major dr Franciszek Amałowicz „Tatar” – obóz nr 362 – 1950 r. (zbiory Autora).

W podobozie nr 2, w którym funkcję komendanta pełnił mjr Dieriewińskow⁵¹, mjr Amałowicz przebywał bardzo krótko, już bowiem rozkazem MSW ZSRS nr 00695 z 28 listopada 1950 r. został przewieziony do kolejnego obozu. Trafił do podobozu nr 6 obozu MSW nr 476 w mieście Asbiest (obwód swierdłowski)⁵². Od października 1950 r. znajdowali się w nim jeńcy wojenni i internowani skazani np. za sabotaż i dywersję, a także przestępcy wojenni. Większość stanowili jeńcy niemieccy, ale osadzono w nim także m.in. kilkuset obywateli austriackich, hiszpańskich, rumuńskich, węgierskich oraz polskich (nie więcej niż kilku). Kilkutysięczny, międzynarodowy kontyngent wykorzystywano do ciężkich robót budowlanych, wydobywczych i produkcyjnych⁵³. W podobozie nr 6, w którym komendantem

⁵⁰ W czerwcu 1951 r. obóz został przekształcony w obóz dla przestępców wojennych, a stan kontyngentu sięgał ok. 4 tys. jeńców. Максим Загоруйко, Сергей Сидоров і Елена Цунаева, red., *Военнопленные в СССР 1939–1956*, t. 6, *Лагеря для военнопленных НКВД-МВД СССР (1939–1956): Справочник* (Волгоград: Государственное учреждение „Издатель”, 2005), 267–268. Zob. Александр Кузьминых, „Содержание осужденных военнопленных и интернированных иностранных граждан в учреждениях МВД СССР (1950–1956 годы)”, *Ведомости уголовно-исполнительной системы* 2 (2014): 23–29.

⁵¹ Imienia nie ustalono.

⁵² Rozkaz dotyczył przeniesienia z różnych miejsc osadzenia przestępców wojennych do obozu reżimowego nr 476, utworzenia w jego strukturze podobozu nr 4 na 3000 miejsc oraz wykorzystywania zbrodniarzy do ciężkich i niebezpiecznych prac w przemyśle azbestowym; Загоруйко, Сидоров, Нонна Тархова і Цунаева, red., *Военнопленные в СССР 1939–1956*, t. 2, *Военнопленные в Сталинграде 1943–1954: документы и материалы* (Волгоград: Государственное учреждение «Издатель», 2003), 815–816.

⁵³ Od czerwca 1951 r. do obozu kierowano skazanych przestępców wojennych. W 1951 r. składał się z trzech podobozów, a w 1955 r. – już ośmiu. W styczniu 1951 r. osadzono w nim 4515

był st. por. Ostanienko⁵⁴, a zastępcą naczelnik ds. operacyjnych porucznik Ładyszenko⁵⁵, Amałowicz pełnił funkcję lekarza. Po ponad dwóch latach pobytu, decyzją naczelnika zarządu obozu z 29 kwietnia 1953 r., został przeniesiony – przez więzienie przesyłowe w Swierdłowsku – do podobozu nr 2 MSW Ukraińskiej SRS na stacji Darnica (w obrębie Kijowa). Trafił do niego 22 maja 1953 r.⁵⁶

Fot. 2. Major dr Franciszek Amałowicz „Tatar” – maj 1953 r. (zbiory Autora).

Niecałe dwa miesiące później, 10 lipca 1953 r., przewieziono go do kolejnego miejsca, tym razem do podobozu przesyłowego Obozu Specjalnego MWD nr 3 „Dubrawłag” (*Дубравный гульбище*, stacja Poł’ma, osiedle Jawas w Mordwińskiej ASRS). W podobozie koncentrowano więźniów, także kobiety, przeznaczonych do zwolnienia. Było to konsekwencją zmian politycznych wprowadzanych po śmierci Stalina i dotyczyło także określonych kategorii skazanych Polaków. O podejmowanych wobec nich działaniach Moskwa poinformowała Warszawę w końcu czerwca 1953 r. Amałowicz znalazł się w grupie zwolnionych w ramach tzw. amnestii woroszyłowskiej z 27 marca 1953 r. Oficjalnie nie obejmowała ona „przestępców politycznych”, do których formalnie zaliczał się major, ale z powodu ogólnego łagodzenia polityki represyjnej władze sowieckie rozszerzyły amnestię także

skazanych jeńców. Na dzień 1 I 1954 r. przebywało w nim 3466 przestępców wojennych, w tym 79 generałów, 885 starszych oficerów, 2502 podoficerów i szeregowców, w tym obywatele: Niemiec – 2797, Austrii – 320, Hiszpanii – 77, Rumunii – 157, Węgier – 86, Jugosławii – 14 osób oraz innych państw, *Военнопленные в СССР 1939–1956*, 6:310–311.

⁵⁴ Imienia nie ustalono.

⁵⁵ Imienia nie ustalono.

⁵⁶ RGWA, f. 460/p, d. 186 9154, Teczka personalna Franciszka Amałowicza.

na pewną grupę obcokrajowców. Utworzona decyzją Prezydium Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego 15 kwietnia 1953 r. międzyresortowa komisja MWD, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Sprawiedliwości i Prokuratury ZSRS podjęła decyzję o zwolnieniu z obozów 16 547 obcokrajowców, w tym 6162 jeńców wojennych i internowanych (z tej grupy 773 zostało skazanych wcześniej przez OSO MWD). Na jej podstawie Amałowicz oraz 279 Polaków i obywateli polskich znaleźli się w Pot'mie⁵⁷.

W podobozie przesyłowym kontyngent liczący ok. 2–2,5 tys. osób miał charakter międzynarodowy. Byli tam Niemcy, Rumuni, Węgrzy oraz niewielkie grupy innych narodowości m.in. Czechów, Słowaków i Bułgarów. Prawie 400 Polaków i Polek, w tym grupa obywateli polskich – Niemców, Ukraińców, Białorusinów i Żydów – pochodziła zarówno z byłych Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej, jak i z terenów Polski powojennej. Przywieziono ich praktycznie z całego sowieckiego systemu obozowego, m.in. z okolic Archangielska, Workuty, Kazachstanu, Norylska i Kołymy⁵⁸.

Obóz był ogrodzony i pilnowany przez strażników, ale panował w nim stosunkowo łagodny reżim. Więźniów nie zmuszano do pracy, oficerowie polityczni prowadzili dla nich wykłady, wyświetlano sowieckie filmy fabularne i propagandowe, organizowano zajęcia sportowe (gry, konkursy) oraz zawody międzynarodowe. Na przykład podczas jednego z meczów w koszykówkę Polacy wygrali z Rumunami. Na terenie obozu funkcjonował także niewielki teatr oraz sklepik spożywczy, gdzie więźniowie mający pewne zasoby gotówki z poprzednich miejsc pracy mogli kupić wydzielone racje chleba, tytoniu, a nawet słodyczy⁵⁹. Normy żywieniowe, początkowo zróżnicowane i jakościowo lepsze od dotychczasowych, od jesieni stopniowo stawały się jednorodne. Opierały się na ciemnym, słabo wypieczonym chlebie, kaszy oraz zupie – zazwyczaj skromnym kapuśniaku. Z tego powodu odczuwano brak witamin i warzyw.

Major „Tatar” wraz z grupą więźniów opuścił podobóz przesyłowy 4 stycznia 1954 r. i w wagonach towarowych, wyposażonych w sienniki, koce i prycze, dotarł 9 stycznia do granicy polskiej w Brześciu nad Bugiem. Na przejściu granicznym w Terespolu 358 obywateli polskich, w tym

⁵⁷ „Świadectwo siły ustroju radzieckiego. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR o amnestii”, *Życie Warszawy*, marzec 30, 1953, 76; Małgorzata Ruchniewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Volumen”, 2000), 70–72; Максим Загорюлько, Сергей Сидоров и Татьяна Царевская, oprac., Максим Загорюлько, red., *Военнопленные в СССР 1939–1956. Документы и материалы* (Moskwa: Логос, 2000), 901–903.

⁵⁸ Amałowicz znalazł się w tym obozie na podstawie rozkazu nr 00899 MSW ZSRS z 10 X 1953 r. i Rozporządzenia Zarządu Więziennictwa MSW ZSRS nr 34/1-6744 z 26 XII 1953 r.

⁵⁹ FOK, AW, sygn. I/546, Jerzy Mrozowski „Jeżyk”, Wspomnienia powstańca, 39.

czworo dzieci, odebrali funkcjonariusze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego⁶⁰. Nastroj nieopisanej radości udzielił się bez wątpienia całej grupie. Większość wróciła do kraju po wielu latach bezpodstawnego pobytu w obozach.

Po powrocie na łono rodziny Amałowicz z żoną i synami wyjechał do Kowar (pow. Jelenia Góra). Tam od 1 kwietnia 1954 r. pracował w sanatorium przeciwgruźliczym, a potem w przychodni lekarskiej. Pracę „Tatara” oceniano niezmiernie pozytywnie: „lekarzem jest sumiennym, wzorowym – posiadającym duży zasób wiadomości z dziedziny lekarskiej. Na swoim odcinku pracy pracuje bardzo ofiarnie i z dużym poświęceniem. Wśród załogi cieszy się dobrą opinią i zaufaniem. Stateczny, opanowany, posiadający dobre podejście”⁶¹. W szpitalu brał udział w pracy badawczej nad opracowaniem leku przeciwgruźliczego. W 1955 r. został lekarzem świadczącym pomoc medyczną dla robotników kopalni uranu w Kowarach (wydobytą rudę wywożono do ZSRS). W tym czasie ukończył specjalizację II stopnia w zakresie ftyzjatrii (obecnie pulmonologia). Jednocześnie garnizonowa wojskowa komisja lekarska uznała go w maju 1955 r. za zdolnego do służby wojskowej.

Po zmianach politycznych, tzw. odwilży październikowej 1956 r., major otrzymał zgodę na powrót do Rembertowa. Zamieszkał w nim ponownie w 1958 r. Cieszył się powszechnym szacunkiem mieszkańców miasta. Część z nich pamiętała go z czasów okupacji niemieckiej, ale też i współczesnych, zawsze jako lekarza o wielkim sercu, człowieka dobroczynnego i bezinteresownego. Dla komunistycznego aparatu bezpieczeństwa Amałowicz jednak był wciąż przede wszystkim oficerem AK – człowiekiem niezmiernie niebezpiecznym, potencjalnym wrogiem ustroju socjalistycznego, który chciał „obalić siłą”. Z tego powodu znalazł się w zainteresowaniu operacyjnym komunistycznej policji bezpieczeństwa – UBP. Już w sierpniu 1954 r. Amałowicz pojawił się w raportach UBP jako podejrzany o magazynowanie i ukrywanie broni z czasów niemieckiej okupacji. Po przesłuchaniach jego samego oraz byłych podkomendnych, z powodu braku jakichkolwiek dowodów winy, Służba Bezpieczeństwa (po przekształceniu w 1956 r., dalej: SB) sprawę umorzyła w maju 1959 r.⁶²

⁶⁰ AIPN, sygn. 2904/443, Spis repatriowanych z ZSRS w dniu 9 I 1954, b.m., b.d., 28.

⁶¹ AIPN, MON, sygn. 2174/643, Charakterystyka kierownika personalnego dra Franciszka Amałowicza, Kowary, 27 XII 1954 r., 21.

⁶² AIPN, Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1944/1983–1990, sygn. 0423/4640, Wniosek do naczelnika Wydziału III Komendy MO m.st. Warszawy o złożenie do archiwum Wydziału Ewidencji Operacyjnej materiałów dotyczących byłych członków Rejonu IV AK w Rembertowie, 8 V 1959 r., 106–107.

Z początkiem 1970 r. mjr Amałowicz razem ze swoimi byłymi kolegami z AK znalazł się w zainteresowaniu Wydziału III SB na m.st. Warszawa Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej (dalej: KW MO). Od połowy 1970 r. rozpracowywano go operacyjnie w ramach kwestionariusza ewidencyjnego kryptonim „Uparty”. Sprawę założono, ponieważ byli członkowie obwodu AK „Obroża”, z inspiracji swojego dowódcy ppłk. inż. Kazimierza Krzyżaka ps. „Bronisław”, od 1969 r. podjęli działania zmierzające do opracowania monografii historycznej terenu swoich walk. Zaktywizowali się i zbierali materiały, pisali artykuły do prasy, fundowali tablice pamiątkowe (Karczew, Pruszków, Marki, Otwock), organizowali rocznicowe nabożeństwa i systematyczne spotkania koleżeńskie. Wszystkie te działania miały na celu przywrócić w świadomości Polaków historii dokonania AK, jej walki z okupantem niemieckim i poświęcenia żołnierzy oraz ujawnienie zakazanych kart z dziejów podziemia niepodległościowego w okresie okupacji. Komunistyczna SB podjęła wiele działań zmierzających do rozpracowania środowiska kombatanckiego „Obroży”. Wprowadzono do niego aktywnych konfidentów – byłych żołnierzy AK, znajdujących się z „podejrzanymi” z czasów okupacji. Amałowiczowi i jego kolegom założono także podsłuchy telefoniczne, kontrolowano korespondencję krajową i zagraniczną. Wykorzystano także jeden ze sprawdzonych środków pracy operacyjnej, tzn. obserwację zewnętrzną. Działania te, a także pozyskana wiedza agenturalna umożliwiły w znacznym stopniu „zneutralizowanie działalności grupy” przez policję polityczną. Zastraszeni przez nią i skutecznie skłóćeni ze sobą weterani zaniechali pracy. Monografia obwodu „Obroża” AK nie została opublikowana, a kopie wspomnień oraz innych materiałów skonfiskowała SB⁶³. Sprawę operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Kronikarz” założoną w marcu 1975 r. bezpośrednio na Amałowicza przez Wydział III SB KW MO w Warszawie z powodu śmierci majora wkrótce zamknięto⁶⁴.

Wieloletnia inwigilacja jego osoby wynikała nie tylko z faktu, iż od 1943 r. był dowódcą III Rejonu „Dęby” Obwodu „Obroża” AK, ale przede wszystkim z jego zaangażowania na rzecz udokumentowania działalności własnej i podległych mu żołnierzy w latach okupacji niemieckiej. Aktywność i szerokie kontakty w środowisku akowskim umożliwiały mu zbieranie materiałów do historii obwodu „Obroża”. Dla policji politycznej i władzy komunistycznej zebrane dokumenty stanowiły wyimaginowane zagrożenie polityczne, tym bardziej że przypuszczano, iż mogą być przekazane środowisku emigracyjnemu w Londynie.

⁶³ AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990, sygn. 0227/880, t. 1–3, Kwestionariusz Ewidencyjny kryptonim „Uparty” nr rej. 5417.

⁶⁴ Ibid., sygn. 0227/1009, t. 1–2, Sprawa operacyjnego sprawdzenia krypt. „Kronikarz” dotycząca Franciszek Michał Amałowicz, imię ojca: Franciszek, ur. 22 IX 1903 r.

Major dr Franciszek Michał Amałowicz zmarł w Józefowie koło Warszawy 16 kwietnia 1975 r. w wieku 72 lat. W czasie swojej służby został odznaczony m.in. Krzyżem Armii Krajowej, Warszawskim Krzyżem Powstańczym, brązowym, srebrnym i złotym Krzyżem Zasługi. Społeczeństwo Rembertowa 15 sierpnia 1998 r. w uznaniu jego zasług na polu walki o niepodległą ojczyznę przemianowało ul. Małgorzaty Fornalskiej (działaczki komunistycznej) na ul. mjr. Franciszka Michała Amałowicza „Tatara”. W ten symboliczny sposób przywrócono mu pamięć i godność oraz oddano należny hołd.

Jego historia jest odbiciem losów tysięcy polskich oficerów i żołnierzy, którzy w 1939 r. musieli stanąć do walki w obronie ojczyzny, kontynuowali ją w okresie okupacji niemieckiej, a potem stali się ofiarami represji sowieckich i prześladowań ze strony komunistycznego aparatu bezpieczeństwa⁶⁵.

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
Ministerstwo Obrony Narodowej w Warszawie
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954–1990
Stołeczny Urząd Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1944/1983–1990
Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego
Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych
Centralne Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu
Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene
Fundacja Ośrodka Karta
Archiwum Wschodnie, Relacje
Российский государственный военный архив
fond 460/p, Zespół teczek personalnych jeńców wojennych

Źródła drukowane

- Pelczyński, Tadeusz, et al., red. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*. T. 4, *lipiec–październik 1944*. Wrocław: Wyd. ZNiO, 1991.
Загорулько, Максим, red. *Военнопленные в СССР 1939–1956. Документы и материалы*. Ограс. Максим Загорулько, Сергей Сидоров, и Татьяна Царевская. Москва: Логос, 2000.
Загорулько, Максим, red. *Военнопленные в Сталинграде 1943–1954: документы и материалы*. Ограс. Максим Загорулько, Сергей Сидоров, Нонна Тархова и Елена Цунаева. Т. 2, *Военнопленные в СССР 1939–1956*. Волгоград: Государственное учреждение „Издатель”, 2003.

⁶⁵ Zob. Rogut, „«Więzień skryty i obcy obecnemu ustrojowi» – komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pułkownika Franciszka Studzińskiego «Kotliny» (1893–1964)”, *Pamięć i Sprawiedliwość* 38, nr 2 (2021): 579–602, <https://doi.org/10.48261/pis213830>.

- Загорулько, Максим, red. СССР и Польша, 1944–1945. К истории военного союза. Документы. и материалы. Оргас. Сергей Лавренов et al. Русский архив. Великая Отечественная. Т. 14 (3–1). Москва: Терра 1994.
- Загорулько, Максим, Сергей Сидоров, i Елена Цунаева, red. Лагерь для военнопленных НКВД-МВД СССР (1939–1956). Справочник. Военнопленные в СССР 1939–1956. Т. 6. Волгоград: Государственное учреждение „Издатель”. 2005.

Pamiętniki

- Borowik, Bogdan. *Dotyk syberyjskiej śmierci: wspomnienia z głębi tajgi*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004.
- Kowalski, Tadeusz. *Z 2 Armii WP do sowieckich łagrów: wspomnienia 1944–1947*. Lubin: Oficyna Wydawnicza „Czas”, 1992.
- Pietkiewicz, Tadeusz. *Ju-651. Więzień łagrów Workuty*. Lublin: Norbertinum, 2010.
- Rutkowski, Bolesław. *Okruchy wspomnień z wileńskiego Ruchu Oporu oraz zesłania na „nieładzką ziemię”*. Bydgoszcz: Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, 1998.
- Siła-Nowicki, Władysław. *Wspomnienia i dokumenty*. Red. Maria Nowicka-Marusczyk. T. 1. Wrocław: Zarząd Główny Stowarzyszenia Społeczno-Kombatanckiego „Wolność i Niezawisłość”, 2002.
- Smalewski, Jan Stanisław. *Opowiedział mi „Maks”. Czasowo izolowany F1-233. Na podstawie fragmentów „Dziennika prywatnego” i wspomnień Antoniego Rymczy*. Warszawa: Wyd. Ars Print Production, 1995.
- Sobolewski, Kazimierz. *Moja droga do Polski*. Sandomierz: Wyd. Armoryka, 2011.
- Szczerbiński, Zbigniew. „Droga do Uchty”. W *Tak było... Sybiracy*. Kraków: Związek Sybiraków Oddział w Krakowie, 1995.
- Świetlikowski, Paweł. *Gułag – Workuta. Raport oficera Armii Krajowej*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1999.
- Wierzbicka, Maria. *Lwów – Ural – Komi. Więzienie, łagry, zesłanie*. Wrocław: Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” - Zarząd Główny, 1993.
- Прейгерзон, Цви-Гирш (Григорий). *Дневник воспоминаний бывшего лагерника 1949–1955*. Тłum. Минц. Москва – Иерусалим: Возвращение, Москва: Филобиблон, 2005.

Opracowania

- Arkusz, Aleksandra. *Obywatele polscy w obozie NKWD–MWD ZSRR nr 178-454 w Riazaniu w latach 1944–1947*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, 2010.
- Bauer, Piotr, i Bogusław Polak. *Armia Poznań w wojnie obronnej 1939*. Poznań: Wyd. Poznańskie, 1983.
- Chmielarz, Andrzej. „Obóz NKWD w Rembertowie”. W *Niepiękny wiek XX. Profesorowi Tomaszowi Szarocie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. Błażej Brzostek, Jerzy Eisler, Dariusz Jarosz, Krzysztof Kosiński, i Tadeusz Wolsza, 343–362. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, Wyd. IPN, 2010.
- Ciesielski, Stanisław, Wojciech Materski, i Andrzej Paczkowski. *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*. Warszawa: Ośrodek „Karta” 2002.

- Dzienkiewicz, Anna, i Aleksander Gurjanow, red. *Uwięzieni w Ostaszkowie i Riazaniu. Alfabetyczne wykazy 4307 internowanych Polaków i obywateli polskich, którzy w latach 1944–1947 przeszli przez obozy jenieckie nr 41 i nr 178-454 NKWD-MWD ZSRR. Indeks Represjonowanych*. T. 13. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2003.
- Dzienkiewicz, Anna, i Aleksander Gurjanow, red. *Uwięzieni w Stalinogorsku. Alfabetyczne wykazy 6326 Polaków i obywateli polskich więzionych w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 i obozie jenieckim nr 388 NKWD-MWD ZSRR w Stalinogorsku w latach 1944–1950. Indeks Represjonowanych*. T. 7. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 1999.
- Dzienkiewicz, Anna, i Aleksander Gurjanow, red. *Więźniowie łagrów w rejonie Workuty. Cz. 2, Alfabetyczny wykaz 5690 Polaków i obywateli polskich innych narodowości aresztowanych po 4 stycznia 1944, więzionych w Workutłagu, Rieczłagu, Inflagu, Minłagu, Obskim ITŁ i Budowie 501 oraz innych łagrach podległych Północnemu Zarządowi Budowy Kolei. Indeks Represjonowanych*. T. 10. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2001.
- Dzienkiewicz, Anna, i Aleksander Gurjanow, red. *Wywiezieni do Kaługi. Alfabetyczny wykaz 4936 żołnierzy Armii Krajowej oraz poborowych Polaków z Wileńszczyzny i Nowogródziny przymusowo wcielonych do 361 zapasowego pułku piechoty Armii Czerwonej od sierpnia 1944 do stycznia 1946. Indeks Represjonowanych*. T. 19. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 2008.
- Golon, Mirosław. *Polityka radzieckich władz wojskowych i policyjnych na Pomorzu Nadwiślańskim w latach 1945–1947*. Toruń: Adam Marszałek, 2001.
- Grzelak, Czesław, Henryk Stańczyk, i Stefan Zwoliński. *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*. Warszawa: Bellona, 1993.
- Kalbarczyk, Sławomir. *Polscy pracownicy nauki: ofiary zbrodni sowieckich w latach II wojny światowej: zamordowani, więzieni, deportowani*. Warszawa: Neriton, 2001.
- Kalbarczyk, Sławomir. „Sowieckie represje wobec podziemia niepodległościowego w Warszawie i okolicach na przełomie 1944 i 1945 roku”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 2, nr 2 (2002): 139–155.
- Krajewski, Kazimierz, i Tomasz Łabuszewski. „Wyzwolenie? Terror sowiecki w dokumentach Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj”. W *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*. Red. Konrad Rokicki, i Sławomir Stępień, 401–464. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2009.
- Krzyżanowski, Jerzy R. „Niezlomny major Kawecki (W 60-lecie sowieckiej niewoli)”. *Zeszyty Historyczne (Paryż)* 150 (2004): 232–233.
- Ochotin, Nikita, i Aleksander Rogiński. *Łagry. Przewodnik encyklopedyczny*. Warszawa: „Karta”, 1998.
- Pogonowski, Jerzy. *Bój o Lwów*. Gdańsk: Lotos, 1921.
- Rogut, Dariusz. „Internowani oficerowie Armii Krajowej w sowieckim obozie jenieckim nr 150 w Griażowcu w latach 1947–1948”. W *Sowiecki system obozów i więzień. Przykłady wybranych państw*. Red. Jerzy Bednarek, 75–110. Łódź: Wyd. IPN, 2013.
- Rogut, Dariusz. „Losy żołnierzy Armii Krajowej («riazańczyków») w sowieckim obozie MWD nr 270 w Borowiczach (1947–1949)”. W *Wokół spraw trudnych, bolesnych i zapomnianych. Studia i szkice*. Red. Ewa Kowalczyk, Liliann Laborucka, Wojciech Marciniak, Beata Szubtarska, i Joanna Żelazko, 497–519. Łódź: Wyd. IPN, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, 2014.

- Rogut, Dariusz. *Mechanizmy sowieckich represji. Żołnierze Armii Krajowej w obozie NKWD nr 270 w Borowiczach (1944–1946) – studium przypadku*. Żelów: Marland, 2017.
- Rogut, Dariusz. „Nieznana historia. Obóz NKWD nr 515 w Północnoosetyjskiej ASRS dla internowanych obywateli polskich (kwiecień–wrzesień 1945 r.)”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 40, nr 2 (2022): 343–368. <https://doi.org/10.48261/pis224017>.
- Rogut, Dariusz. „Polacy w obozie kontrolno-filtracyjnym nr 283 NKWD–MWD w Stalinogorsku (1945–1947)”. W *Od Rosji po Bliski Wschód. Studia historyczne z XX w.* Red. Dariusz Rogut, 175–208. Żelów: „Atena”, 2010.
- Rogut, Dariusz. „Polacy w sowieckich obozach kontrolno-filtracyjnych (1944–1946)”. *Dzieje Najnowsze* 36, nr 4 (2004): 85–109.
- Rogut, Dariusz. *Polacy z Wileńszczyzny w obozach sowieckich „saratowskiego szlaku” (1945–1949)*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek, 2003.
- Rogut, Dariusz. „The Polish Civilians and the Soldiers of the Home Army in NKVD/MVD Camps After 1944”. W *Gulag–Gupvi. The Soviet Captivity in Europe*. Red. Reka Kiss, i Istvan Simon, 185–206. Budapest: Committee of National Remembrance, 2017.
- Rogut, Dariusz. „«Więzień skryty i obcy obecnemu ustrojowi» – komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pułkownika Franciszka Studzińskiego «Kotliny» (1893–1964)”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 38, nr 2, (2021): 579–602. <https://doi.org/10.48261/pis213830>.
- Rogut, Dariusz. „Wrota piekieł. Żołnierze Armii Krajowej i obywatele polscy w obozie NKWD nr 516 w Krasnowodzku”. W *Sowieckie obozy dla jeńców wojennych i internowanych 1939–1956. Przykłady wybranych państw*. Red. Jerzy Bednarek, i Dariusz Rogut, 47–72. Łódź–Warszawa: Wyd. IPN, 2018.
- Rogut, Dariusz. „Z dziejów internowanych Polaków w Związku Sowieckim: obóz nr 41 w Ostaszkowie”. *Dzieje Najnowsze* 33, nr 2 (2001): 79–101.
- Rogut, Dariusz. „Zarys historii sowieckiego obozu specjalnego nr 4 (Stiepląg) w latach 1948–1954”. *Pamięć i Sprawiedliwość* 16, nr 2 (2010): 273–293.
- Rogut, Dariusz. „Żołnierze Armii Krajowej w sowieckim obozie nr 531 w Swierdłowsku (1946–1947) – zarys historii”. W *GULAG – GUPWI. Struktury – kadry – więźniowie*. Red. Dariusz Rogut, i Wojciech Śleszyński, 127–144. Białystok: Muzeum Pamięci Sybiru, 2018.
- Ruchniewicz, Małgorzata. *Repatriacja ludności polskiej z ZSRR w latach 1955–1959*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Volumen”, 2000.
- Sawicki, Jacek Zygmunt. „Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim: dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy. Warszawa: Bellona, 2002.
- Strods, Heinrihs, i Vladimirs Veremjevs. *Latvijas pilsoņu martirolōģijs Vjatlaga. 1938–1956 (2567 Vjatlaga mocekļu īsbiogrāfijas)*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2006.
- Ślaski, Jerzy. *Skrobów. Dzieje obozu NKWD dla żołnierzy AK 1944–1945*. Warszawa: Pax, 1990.
- Węgrzyn, Dariusz. „Dzieje obozu NKWD/MWD nr 503 Kemerowo, ze szczególnym uwzględnieniem pobytu w nim osób aresztowanych w Europie Środkowo-Wschodniej w 1945 roku”. *Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku* 17 (2017): 53–78. <https://doi.org/10.18778/2080-8313.18.04>.

Węgrzyn, Dariusz. *Księga aresztowanych, internowanych i deportowanych z Górnego Śląska do ZSRR w 1945 roku*. T. 1–3. Katowice – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021.

Бердинских, Виктор. *История одного лагеря (Вятлаг)*. Москва: Аграф, 2001.

Кузьминых, Александр. „Содержание осужденных военнопленных и интернированных иностранных граждан в учреждениях МВД СССР (1950–1956 годы)”. *Ведомости уголовно-исполнительной системы* nr 2 (2014): 23–29.

Рогут, Дариуш. „Поляки и польские граждане в советских лагерях на Урале (1945–1957) – исторический очерк”. W *Актуальные вопросы изучения и преподавания истории, социально-гуманитарных дисциплин и права*. Red. Вениамин Космач, Анатолий Дулов et al., 159–162. Витебск, Издательство: Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, 2018.

Рогут, Дариуш. „Солдаты Армии Краевой в лагерях НКВД–МВД в Боровичах и Свердловске (1944–1949): обзор источников и литературы”. *Новгородский архивный вестник* nr 4 (2004): 275–281.

Prace niepublikowane

Mościcki, Stanisław. „Wspomnienia”. Kopia w zbiorach Autora, mps.

Упадышев, Николай. „ГУЛАГ на Европейском Севере России: генезис, функционирование, распад: 1929–1960 гг.” Dysertacja doktorska, Архангельск, 2007.

Prasa

Kowalski, Tadeusz. „Proces Mościckiego i innych?”. *Odrodzenie*, listopad 17, 1988.

„Świadectwo siły ustroju radzieckiego. Dekret Prezydium Rady Najwyższej ZSRR o amnestii”. *Życie Warszawy*, marzec 30, 1953.

Internet

„Zdzisław Papaj «Zenek», «Dąb»”. Dostęp styczeń 12, 2023. <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/zdzislawpapaj,2914.html>.

„Dr mjr Franciszek Michał Amałowicz (1903–1975)”. Dostęp styczeń 1, 2023. <http://www.dawnyrembertow.pl/index.php/opracowania/571-wspomnienie-o-franciszku-amalowiczu.html>.

„Prof. dr hab med Marian A. Weiss”. Dostęp listopad 23, 2023. <https://www.krasuski.com/prof.-dr-hab-med-marian-a.-weiss-.html>.

STRESZCZENIE

Dariusz Rogut, „Kontrewolucjonista i sabotażysta”

Major dr Franciszek Michał Amałowicz ps. „Tatar” – lekarz, oficer

Wojska Polskiego i Armii Krajowej w obozach sowieckich

Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” urodził się 28 września 1903 r. we Lwowie. Jako 15-letni ochotnik walczył z Ukraińcami w 1918 r. w obronie swojego miasta, w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920, a następnie 1921 r. w III powstaniu śląskim. Ukończył studia medyczne w Wojskowej Szkole Sanitarnej, a także

pracował w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego. Doktor wszech nauk medycznych, mjr WP w kampanii polskiej 1939 r., walczył z Niemcami w szeregach 55 Pułku Piechoty 14 Dywizji Piechoty Armii „Poznań”. W 1940 r. wstąpił w szeregi konspiracji Armii Krajowej (AK), a od listopada 1942 r. został dowódcą III Rejonu „Dęby” Obwodu „Obroża” (Rembertów) AK. 9 listopada 1944 r. jako ofiara sowieckich represji znalazł się w obozie specjalnym Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego w Skrobowie koło Lubartowa, następnie został wywieziony do obozu jenieckiego *Народный комиссариат внутренних дел* (NKWD) nr 388 w Stalinogorsku (obecnie Nowomoskowsk), a później do obozu kontrolno-filtracyjnego NKWD nr 283 w Stalinogorsku. Skazany jako „szczególnie niebezpieczny przestępca” trafił jako więzień polityczny m.in. do Wiatskiego *исправительно-трудовые лагеря* (ITŁ), Obozu Specjalnego nr 1 Mineralny (*Минеральный-Минлаг*) w okolicach Inty, obozu *Министерство внутренних дел* (MWD) nr 476 w mieście Asbiest. Do Polski powrócił dopiero w 1954 r. Z początkiem 1970 r. mjr Amałowicz był rozpracowywany operacyjnie przez Służbę Bezpieczeństwa. Zmarł w Józefowie koło Warszawy 16 kwietnia 1975 r. w wieku 72 lat.

Słowa kluczowe: Franciszek Michał Amałowicz ps. „Tatar”, lekarz, oficer, Wojsko Polskie, Armia Krajowa, II Rzeczypospolita, represje komunistyczne, aparat bezpieczeństwa, NKWD, obozy sowieckie, represje sowieckie, obozy kontrolno-filtracyjne, Stalinogorsk, więzień polityczny, GUPWI, GUŁag

SUMMARY

Dariusz Rogut, „Counter-revolutionary and Saboteur”. A Biography of Major Dr. Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” – Doctor, Officer of the Polish Army and Home Army

Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” was born on 28 September 1903, in Lviv. As a 15-year-old volunteer Amałowicz fought against the Ukrainians in 1918 in defence of his city, after which he participated in the Polish-Soviet War of 1919–1920 and the Third Silesian Uprising in 1921. Amałowicz then studied medical science at the Sanitary Training Centre and the Central Institute of Physical Education, graduating in 1929. As a Doctor of Medical Science and a Major in the Polish Army he fought in the ranks of the 55th Infantry Regiment of the 14th Infantry Division of the „Poznań” Army during the Polish campaign of 1939 against the Germans. In 1940, he joined the Home Army (*Armia Krajowa*), and in November 1942, he became the commander of the 3rd region „Dęby” of the „Obroża” District (Rembertów). On 9 November 1944, as a victim of Soviet repression, he was sent to a special camp of the Main Directorate of Information of the Polish Army in Skrobowo near Lubartów, he was then deported to the *Народный комиссариат внутренних дел* (NKVD) POW camp No. 388 in Stalinogorsk (now Novomoskowsk), and later to the NKVD control and filtration camp No. 283 in Stalinogorsk. Convicted as a „particularly dangerous criminal”, he was sent to various camps as a political prisoner, including the correctional labour camp at Viatsky, Special

Camp No. 1 Mineralny (*Минеральный-Минлаз*) near Inta, and camp No. 476 of the USSR Ministry of Internal Affairs in the city of Asbiest. He was returned to Poland in 1954. At the beginning of 1970, Major Amałowicz was operationally investigated by the Security Service. He died in Józefów near Warsaw on 16 April 1975, at the age of 72.

Keywords: Franciszek Michał Amałowicz „Tatar”, doctor, officer, Polish Army, Home Army, Second Polish Republic, communist repressions, security apparatus, NKVD, Soviet camps, Soviet repressions, control and filtration camps, Stalinogorsk, political prisoner, GUPWI, GULAG

ZUSAMMENFASSUNG

Dariusz Rogut, „Konterrevolutionär und Saboteur”.

Major Dr. Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” – Arzt, Offizier der polnischen Armee und der Heimatarmee in sowjetischen Lagern

Franciszek Michał Amałowicz „Tatar” wurde am 28. September 1903 in Lemberg geboren. Als 15-jähriger Freiwilliger kämpfte er 1918 bei der Verteidigung seiner Stadt gegen die Ukrainer, im polnisch-bolschewistischen Krieg 1919–1920 und dann 1921 im Dritten Schlesischen Aufstand. Sein Medizinstudium absolvierte er am Sanitätsschulungszentrum und am Zentralinstitut für Leibeserziehung. Der promovierte Mediziner war Major der polnischen Armee im Polenfeldzug 1939 und kämpfte im 55. Infanterieregiment der 14. Infanteriedivision der Armee „Poznań” gegen die Deutschen. 1940 trat er in die Reihen der Heimatarmee (*Armia Krajowa*) ein und wurde ab November 1942 Kommandeur der 3. Distrikts „Dęby” des Bezirks „Obroża” (Rembertów). Am 9. November 1944 kam er als Opfer der sowjetischen Repressionen in das Speziallager der Hauptinformationsdirektion der polnischen Armee in Skrobów bei Lubartów und wurde dann in das *Народный комиссариат внутренних дел* (NKWD)-Kriegsgefangenenlager Nr. 388 in Stalinogorsk (heute Nowomoskowsk) und später in das NKWD-Kontroll- und Filtrationslager Nr. 283 in Stalinogorsk gebracht. Als „besonders gefährlicher Straftäter” verurteilt, wurde er als politischer Häftling u. a. in das Korrektilager Wjatskij, des Speziallagers Nr. 1 Mineralny (*Минеральный-Минлаз*) in der Nähe von Inta und das Lager Nr. 476 des Innenministeriums der UdSSR in der Stadt Asbiest geschickt. Erst 1954 kehrte er nach Polen zurück. Ab Anfang 1970 wurde Major Amałowicz vom Sicherheitsdienst operativ unterwandert. Er starb am 16. April 1975 im Alter von 72 Jahren in Józefów bei Warschau.

Schlüsselwörter: Franciszek Michał Amałowicz „Tatar”, Arzt, Offizier, Polnische Armee, Heimatarmee, Zweite Polnische Republik, kommunistische Repressionen, Sicherheitsapparat, NKWD, sowjetische Repressionen, sowjetische Repressionen, Kontroll- und Filtrationslager, Stalinogorsk, politischer Gefangener, GUPWI, GULag